

BITI ALI NE BITI ŽENSKA V ZNANOSTI

Dunja Mladenić

RAZPRAVA O ŽENSKAH V ZNANOSTI V SLOVENIJI

Biti ali ne biti ženska v znanosti

Avtorica: Dunja Mladenić

Predgovor: Maca Jogan

Prispevki:

Eva Bahovec, Univerza v Ljubljani

Polona Novak, Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

Sonja Robnik, Urad za enake možnosti Republike Slovenije

Dalija Segar, Univerza v Ljubljani

Ljubljana, 2007

CIP

ISBN

Avtorica: doc.dr. Dunja Mladenič, Institut »Jožef Stefan«

Jezikovno pregledala: Simona Škrlec

Založil: Institut »Jožef Stefan«
Jamova cesta 39
1000 Ljubljana, Slovenija

Grafična predloga: Anna Issa Šotolová

Tisk: Art - D Ateliér Černý s.r.o., Praga
Naklada: 500 izvodov

© 2007 Institut »Jožef Stefan«

Predgovor prof. dr. Mace Jogan

Enake možnosti žensk in moških v znanosti – Slovenija in/v EU

Uvod

Ena skupnih značilnosti vseh družb in držav v Evropi na začetku 21. stoletja je bolj ali manj vidna družbena spolna neenakost. Glede na prevladujočo androcentrično kulturno usmeritev gre za diskriminacijo žensk, ki je bila celovito institucionalno varovana in utrjevana skozi stoletja. Odpravljanje spolne diskriminacije in ustvarjanje enakih možnosti žensk in moških za osebni razvoj in vsestransko delovanje je izredno zapleten in dolgotrajen proces, ki ga določa vrsta med sabo povezanih dejavnikov na različnih področjih in ravneh.

Diskriminacija žensk v znanosti – svetovni problem

Prikrita (ali celo odkrita) spolna diskriminacija obstaja tudi v znanosti, kar je v neskladju s *Splošno deklaracijo človekovih pravic OZN* (1948, 2. člen) in z *Listino o temeljnih pravicah EU* (2000, 23. člen), hkrati pa se zaradi tega izgublajo predvsem ženske intelektualne zmogljivosti, kar pomeni izgubo za znanost in družbo. Ta pojav je postal svetovni problem, s katerim se je začela ukvarjati OZN zlasti v *Desetletju Združenih narodov za ženske: enakopravnost, razvoj in mir* (1976–1985). Ob koncu tega desetletja so bile sprejete *Nairobijske dolgoročne strategije za izboljšanje položaja žensk do leta 2000* (1985), v katerih 203. člen določa: »Posebej je treba spodbujati večje vključevanje žensk tako v znanstveno kot tudi tehnološko usposabljanje in izobraževanje.«

Pomembno vlogo pri ozaveščanju o potrebi po odpravljanju različnih oblik diskriminacije v znanosti je v svetovnem okviru odigrala zlasti organizacija Unesco, v Evropi in Evropski uniji pa v zadnjih dveh desetletjih Svet Evrope in predvsem ustrezna telesa Evropske komisije. Tako je direktorat za raziskave pri Evropski komisiji (oddelek za ženske in znanost) z različnimi dejavnostmi prispeval k temu, da je načelo enakih možnosti žensk in moških v znanosti postalo tema kritičnih presoj in iskanja političnih smernic za njegovo celovito uresničevanje.

EU in politika enakih možnosti žensk in moških v znanosti

Med mnogimi dokumenti Evropske komisije, ki določajo politiko enakih možnosti za oba spola v znanosti in ki naj bi dolgoročno prispevali k »tektonskemu premiku« na tem področju, sta pomembna zlasti dva. Načrt za uveljavljanje enakosti spolov v znanosti je sestavina poročila *Ženske in znanost – mobiliziranje žensk za obogatitev evropskega raziskovanja*, ki ga je Evropska komisija sprejela 17. februarja 1999. Opirajoč se na bogastvo spolno ločenih podatkov o doseženem napredku, ki sta jih zbrali Helsinška skupina za ženske in znanost (ustanovljena novembra 1999) ter izvedenska skupina Enwise (ustanovljena septembra 2002), je Evropska komisija 11. marca 2005 sprejela delovno gradivo *Ženske in znanost. Odličnost in inovacije – enakost spolov v znanosti /Women and Science. Excellence and Innovation – Gender Equality in Science/*, v katerem so navedene prihodnje prednostne naloge Evropske komisije in držav članic. Za države srednje in vzhodne Evrope (postsocialistične) pa je še posebej pomembno poročilo skupine Enwise *Zapravljeni talenti: izza domačih štirih sten pred javnost* (Blagojevič et al, 2004).

V teh dokumentih so naloge osredinjene na probleme v zvezi s horizontalno in z vertikalno segregacijo in zajemajo spodbujanje interdisciplinarnega raziskovanja odnosov med spoloma, vključevanje spolne dimenzije v merila znanstvene odličnosti, krepitev moške vloge pri uresničevanju enakih možnosti spolov v znanosti, povečevanje deleža žensk na vodilnih položajih, v tehničnih disciplinah in pri inovacijah, vzpostavljanje in zagotavljanje ugodnih organizacijskih okoliščin za usklajevanje delovnih in družinskih obveznosti. V poročilu skupine Enwise je med drugim priporočeno: »Posebno pozornost bi morali posvečati izvajanju pristopa, ki bi v nacionalni izobraževalni politiki uveljavljal enakost spolov, in sicer vse od osnovne šole do visokošolskih ustanov /.../ univerze in znanstvene ustanove bi morale ustanoviti oddelek ali imenovati osebo, odgovorno za razvoj dejavnosti, ki bi spodbujala ženske v znanosti ter znanost in ki bi izvajala politiko enakih zaposlitvenih možnosti /.../ sredstva javnega obveščanja bi morala poskrbeti za boljšo podobo znanosti /.../ podoba bi morala še posebej pritegniti ženske in mlajšo generacijo /.../«

Slovenija in uresničevanje politike enakih možnosti spolov v znanosti

Za lažje razumevanje sedanjega stanja je potreben kratek zgodovinski oris. Slovenija se bistveno ne razlikuje od drugih evropskih držav. Od izključenosti žensk iz univerzitetnega izobraževanja do razprav o politiki enakih možnosti na Slovenskem je minilo komaj dobro stoletje (1897). Od ustanovitve prve slovenske univerze v Ljubljani (1919) se je delež žensk med vpisanimi na dodiplomskem študiju dvigal do začetka druge svetovne vojne (v študijskem letu 1938/39 je bilo med vpisanimi 22,3 % žensk), zlasti pa po njej: od 31,2 % v študijskem letu 1945/46 se je leta 2000/01 dvignil na 57,2 %. Še bolj očitno je povečanje deleža žensk med diplomanti dodiplomskega študija, ki je od sredine osemdesetih let 20. stoletja nad deležem vpisanih žensk in je na primer leta 2005 dosegel že 61,8 %. Zadnja tri desetletja se je povečal tudi delež žensk na podiplomskem študiju: leta 2003 je bilo na primer med novimi magistri in specialisti 52,7 % žensk, med novimi doktorji znanosti pa 41,4 %. Med raziskovalci je bilo leta 2003 34 % žensk. Med učnim osebjem pa so deleži žensk občutno manjši. Leta 2004 je bilo med rednimi profesorji 12,9 % žensk, izrednimi 25,8 % in docenti 39,3 %.

Dodatni statistični podatki kažejo, da obstaja vertikalna funkcionalna segregacija, še bolj očitna pa je vertikalna segregacija v telesih političnega odločanja o znanosti, ki jo kaže sestava odločilnih teles na ravni države. Vrzal v plačah med spoloma je v Sloveniji sorazmerno majhna: po podatkih za leto 2003 je na primer brutoplača z dodatki za ženske v najvišji kategoriji (redna profesorica, znanstvena svetnica) dosegala 91,9 % plače moških, brez dodatkov pa 95,1 %.

Kljub uzakonjeni enakopravnosti je vprašanje enakih možnosti žensk in moških aktualno tudi v znanosti, kar potrjujejo izsledki raziskovanja položaja žensk v znanosti v Sloveniji. Vprašanje enakih možnosti je javno sprožil Urad slovenske nacionalne komisije za Unesco, ki je tudi financiral raziskavo Položaj znanstvenic v Sloveniji. Na podlagi te raziskave (Jogan 1996), ki je zajela docentke in asistentke Univerze v Ljubljani in Univerze v Mariboru in že prej opravljene manjše raziskave rednih profesorice Univerze v Ljubljani (Jogan 1992), so bile odkrite naslednje ovire v akademski karieri: prikrita diskriminacija, pomanjkanje podpore v delovni organizaciji, predsodki o ženskah, preobremenjenost z neprijetnimi (zlasti administrativnimi) deli, špartanski način življenja žensk v znanosti – pogoj za enako delovno učinkovitost,

nadobremenjenost z družinskim/gospodinjskim delom in nizka ozaveščenost o morebitnih spremembah.

Na priporočilo Helsinške skupine je bila maja 2001 pri takratnem Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport ustanovljena Komisija za uveljavitev vloge žensk v znanosti (od leta 2005 pri Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo), ki jo sestavlja 15 članic/-ov iz različnih organizacij in disciplin. Med pomembnejšimi nalogami, ki jih je doslej opravila komisija, so: a) ustreznim državnim telesom je predlagala vključitev načela enakih možnosti žensk in moških v programske dokumente, ki določajo dolgoročno raziskovalno in razvojno politiko, in normativne akte, ki neposredno urejajo raziskovalno in znanstveno področje in delovanje; pri zadnjih aktih se je zavzela za odpravljanje nesimetrične obremenitve žensk in moških z eksistencialno nujnimi družinskimi in gospodinjskimi deli; b) pripravila je besedilo zloženke *Kako do enakih možnosti žensk in moških v znanosti in raziskovanju?*; c) izvedla je dve delavnici (skupaj za Univerzo v Ljubljani in Univerzo na Primorskem ter posebej za Univerzo v Mariboru) in na tej podlagi pripravila priporočila; č) vzpostavila je mrežo raziskovalk in raziskovalcev pri proučevanju spolov; d) sprotno je obravnavala pomembne spolno ločene statistične podatke glede položaja žensk in moških v znanosti na Slovenskem ter primere (potencialne) diskriminacije in ovir za uresničevanje enakih možnosti v znanstveni karieri (na primer v razpisih). Učinkovitost dela te komisije pa je odvisna tudi od naravnosti širšega družbenega okolja, zlasti od tega, kolikšne podpore je deležna v državnih politično odločilnih telesih, znanstvenoraziskovalnih ustanovah in občilih.

Da bi spoznali stališča relevantnega širšega okolja, je bila pri projektu Srednjeevropskega centra za ženske in mlade v znanosti (CEC-WYS) leta 2005 opravljena manjša raziskava, ki je zajela nosilce vodilnih položajev v državnih organih (17 oseb), javnih medijih (19 oseb), znanosti in raziskovanju (38 oseb). Navajamo le nekaj ugotovitev.

Da je doseženo stanje »v glavnem v redu«, so večinoma prepričane nosilne osebe v *državnih organih*. Podobno ocenjujejo v *znanstvenih in raziskovalnih ustanovah*, *prav tako v javnih občilih*. Vendar je očitna tudi občutljivost za to, da »nekaj le ni čisto v redu« in da bi bile potrebne spremembe, »korak naprej«. Na to kažejo med drugim zlasti naslednja spoznanja:

- a) poklicno osebje, ki je odgovorno za uresničevanje politike enakih možnosti spolov v znanosti in pri raziskovanju (koordinatorji), ni ustrezno usposobljeno;
- b) sodelovanje med pristojnimi državnimi organi (ministrstvi, uradi, agencijami) o urejanju in nadziranju različnih potrebnih dejavnosti, s katerimi bi zagotavljali enako obravnavo moških in žensk nasploh in posebej v znanosti, je premajhno;
- c) prenos novega znanja (ki vključuje spolno dimenzijo) od znanstvenih in raziskovalnih institucij na vladna (in druga državna) telesa je prešibek;
- č) povezav med nevladnimi organizacijami in pristojnimi državnimi organi, ki so odgovorni za izboljšanje obstoječega stanja in (bolj) učinkovito uresničevanje politike enakih možnosti, ni (ali so prešibke).

Sklepna misel

Glede na ugotovljene značilnosti sedanjega položaja žensk v znanosti, političnih smernic Evropske unije, ki zadevajo ustvarjanje okoliščin za enake možnosti žensk in moških na tem področju, ter odgovornih za usklajeno uresničevanje teh smernic v Sloveniji je mogoče sklepati, da bo treba še skrbno načrtovati spremembe. Naklonjenost spremembam pa ni splošno prevladujoča usmeritev in tudi ni neodvisna od spola. Iz posnetka obstoječega stanja izhaja domneva, da so ženske tiste, ki so bolj občutljive na pojave diskriminacije in zato so tudi izrazitejšje zagovornice sprememb ter oblikovalke precej natančnih predlogov, kaj storiti. Med predlogi ima posebno mesto tisti, ki zadeva enakomerno razporeditev družinskih obveznosti med oba partnerja, njegovo uresničevanje pa je odvisno predvsem od organizacijske klime.

Za celovito ustvarjanje enakih možnosti za oba spola v znanosti bodo zato pomembno vlogo morala odigrati tako obstoječa telesa (ustrezna ministrstva in druga vladna telesa – na primer Komisija za uveljavitev vloge žensk v znanosti) kakor telesa, ki bi jih bilo smiselno ustanoviti (na primer odbori ali komisije za enake možnosti na univerzah). Pri svojem delu se bodo lahko ta telesa opirala tudi na *Resolucijo o nacionalnem programu za enake možnosti žensk in moških, 2005–2013* (2006).

Predgovor prof. dr. Mace Jogan.....	6
Uvod.....	12
Obdobje pred socializmom v Sloveniji.....	13
Enakost v družbi	14
Ženske na univerzi	15
Obdobje socializma.....	17
Enakost v družbi	17
Ženske na univerzi	18
Ženske študije	20
Obdobje tranzicije, pristop k EU in članstvo v EU.....	21
Enakost v družbi	22
Status znanstvenikov in raziskovalcev v družbi	23
Vodilni položaji in dostop žensk do položajev, na katerih se sprejemajo ključne odločitve.....	24
Nove oblike razlik v plačah v znanstvenih ustanovah	24
Ženske med univerzitetnimi študenti	25
Ženske študije	29
Znanstvena kariera.....	30
Znanstvena kariera in družinsko življenje	30
Nova generacija mladih raziskovalcev	30
Podoba znanosti	32
Mobilnost raziskovalcev	32
Sodelovanje znanstvenic/raziskovalk pri projektih EU	33
Zaposlovanje raziskovalcev	33
Literatura.....	38
Zahvale.....	38
Dodatek.....	40
Urad za enake možnosti: nekatera izpostavljena vprašanja o ženskah v znanosti in raziskovanju	40
Usklajevanje družine in poklica, enake zaposlitvene možnosti	40
Pretek informacij, prenos znanja in povezanost	41
Vertikalna in horizontalna segregacija, uravnotežena zastopanost spolov ter nagrajevanje	41
Razlike v plačah.....	41
Zasebne raziskovalke	42
Vloga medijev	42
Literatura.....	42
e zaposlenih v javnih raziskovalnih zavodih v letih 2001, 2002 in 2003	43
Plača odvisna od izobrazbe, raziskovalnega naziva in dodatkov	43
Razlike pri plačah po spolu.....	44
Zaključki	47
Ženske in znanost – same razlike.....	49
Literatura.....	51

Uvod

Ta dokument temelji na nacionalnem poročilu skupine Enwise o ženskah v znanosti v Sloveniji [Mladenić, 2003]. Njegova vsebina je bila razširjena v različne smeri in vključuje tudi dodatek. Poročilo je sestavljeno iz treh delov in nudi kratek opis položaja žensk v znanosti. Obdobje pred socializmom v Sloveniji je bilo obdobje od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne. Poročilo vključuje statistične podatke o zaposlitvi in ženskah na univerzah. Obdobje socializma v Sloveniji so zaznamovale občutne spremembe v družbi, poudarek je bil na enakosti, popularizaciji izobraževanja in uvedbi ženskih študijskih programov na univerzah. Za obdobje tranzicije in članstva v EU so predstavljeni različni vidiki enakosti v družbi, določeni statistični podatki o ženskah na univerzah in različni vidiki znanstvene kariere. Dodatek vključuje prispevke različnih avtoric. V enem od njih so predstavljene glavne težave žensk v znanosti in pri raziskovanju v Sloveniji, kot jih je opredelil *Urad za enake možnosti*. Ta jih je uradno predstavil v odprti diskusiji na začetku leta 2006 (obdobje članstva Slovenije v Evropski uniji). Na inicijativo *Komisije za uveljavitev vloge žensk v znanosti* je Slovensko Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport opravilo raziskavo o plačah zaposlenih v javnih raziskovalnih zavodih v obdobju (2001–2003). Glavne ugotovitve so podane v enem od prispevkov v dodatku. Ženske v znanosti so že dalj časa tema socioloških in filozofskih raziskav. V enem od prispevkov v dodatku so prikazane v luči podedovanih razlik.

Preden začnem opisovati položaj žensk v znanosti v Sloveniji, naj na kratko predstavim svoje izkušnje o tem, kaj pomeni biti ženska v znanosti. Kariero sem začela v računalništvu v poznih osemdesetih letih prejšnjega stoletja na glavnem slovenskem raziskovalnem inštitutu med socializmom. Nadaljevanje kariere v obdobju tranzicije je pomenilo lepo priložnost za delovanje v središču znanstvenega dogajanja in sprememb. Izjemno kakovostno delo skupine, v kateri sem sodelovala na Institutu Jožef Stefan v Ljubljani, in mednarodni ugled instituta sta pomenila prednost, ki je omogočala postavitve visokih ciljev in ki je bila hkrati osnova za dobre primere visokokakovostnega in navdušenega raziskovalnega dela. Pri tem je bilo očitno, da so bile vse sodelujoče znanstvenice (njihov delež je bil približno 15 %) zelo predane raziskovanju in da so se obenem močno trudile za uravnoteženost službenih obveznosti in zasebnega življenja. Ko sem opazovala položaj nekaterih kolegic na drugih področjih in težnjo višjih raziskovalcev (večinoma moških), da bi

sodelovali z mlajšo generacijo, sem se včasih počutila prav neprijetno in sem celoten koncept znanstvenikov postavila pod vprašaj. Ker so mladi ljudje lahko idealisti, ni nenavadno, da znanstvenika pojmujejo kot nekoga, ki išče resnico ne glede na vse, toda realnost je v večini primerov precej drugačna. Na žalost nekaterim mladim raziskovalcem skorajda ne preostane drugega, kot da na člankih imajo številne soavtorje, ki so hierarhično višje, čeprav nekateri soavtorji potem ne prispevajo svojega deleža h končnemu članku. V mojem primeru, se je kot izjemno pomembna pokazala podpora mentorice, sodelavcev in kolegov, ki radi sodelujejo v znanstvenih diskusijah, ter seveda družine in prijateljev. Vsi ti lahko precej prispevajo k večji samozavesti mladega raziskovalca. Pomemben korak v moji znanstveni karieri je bila pridobitev finančnih sredstev za daljši bivanji na eni od najbolj priznanih univerz s tega področja, tj. Univerzi Carnegie Mellon v ZDA. Med prvim, več kot enoletnim obiskom sem pripravljala svojo doktorsko disertacijo, med drugim pa sem se za več kot leto dni vrnila kot podoktorska študentka. Naslednji pomemben korak je bila pridobitev številnih slovenskih in mednarodnih projektov. Med drugim sem koordinirala raziskovalno-razvojni evropski projekt. Težko je oceniti, koliko težav, s katerimi sem se spopadala v domačem okolju v času teh pomembnih korakov, je izhajalo iz razlik v obravnavanju žensk in moških in koliko iz pozicije mladih v znanosti. Res je, da ni lahko biti mlada znanstvenica in da je treba veliko energije porabiti za vzpostavitev dobrih delovnih razmer. Naj navedem primer: pridobitev izvedba še ni zagotovilo da lahko odločaš o porabi s tem povezanih finančnih sredstev. Jasna priporočila in podpora EU so v takšnih situacijah lahko v veliko pomoč.

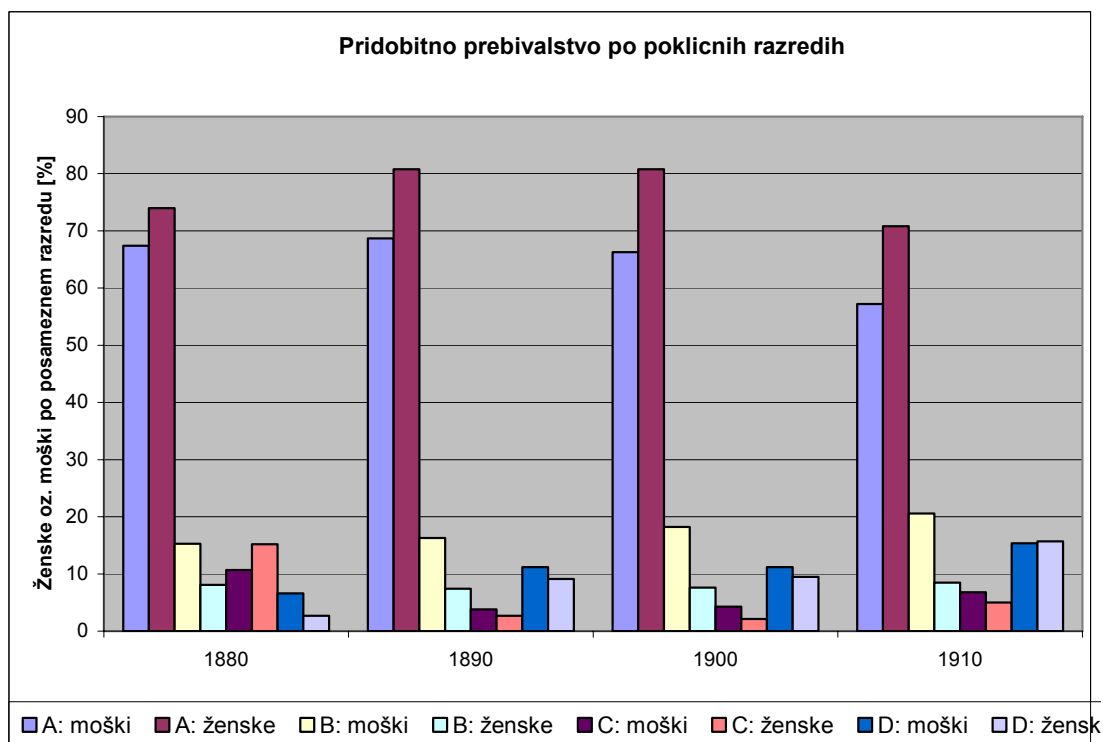
Obdobje pred socializmom v Sloveniji

Na ozemlju današnje Slovenije je bilo obdobje od sredine 18. do sredine 19. stoletja zaznamovano z agrarno revolucijo, s prevlado manufakturne proizvodnje in z začetki industrializacije. V drugi polovici 19. stoletja so pod pritiski intenzivne industrializacije manufakturna proizvodnja, obrti in kmetijstvo propadali. Podeželsko prebivalstvo se je vse bolj zaposlovalo v mestih, ljudje so se izseljevali v zahodno Evropo in Severno Ameriko (Fischer, 1986). Vodilno vlogo razvoja na slovenskem ozemlju so prevzemali rudarstvo, metalurgija in lesna industrija, ki so temeljili na izkoriščanju naravnih virov dežel. Industrializacija je potekala ob nizki strokovnosti delavstva, majhen delež delavcev, ki so bili večinoma rojeni zunaj slovenskega

etničnega prostora, je bil visoko usposobljen (skoraj izključno moški). V obdobju industrializacije do prve svetovne vojne sta bila vzpostavljena osnovna gospodarska infrastruktura in sistem slovenskih finančnih institucij, pismenost prebivalstva na ozemlju Slovenije je bila zelo visoka, prek 90 % (Lazarević, 2001).

Enakost v družbi

Od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne je bila večina slovenskega ozemlja del avstrijske polovice habsburške monarhije, znana pod imenom dežela Kranjska. Iz arhivov avstrijske državne statistike lahko razberemo podatke o prebivalstvu (Žnidaršič, 2000) vključno s poklici (popis prebivalstva leta 1880, 1890, 1900, 1910). Po socialni pripadnosti je bilo prebivalstvo razdeljeno na pridobitno (samostojni, delavci, pomagajoči doma) in nepridobitno (vzdrževani člani, hišne pomočnice), po poklicni pripadnosti pa v poklicne razrede (A: zemljiško in gozdno gospodarstvo; B: industrija in obrt; C: trgovina in promet; D: javne in vojaške službe, svobodni poklici, brez navedbe poklica). Kranjska je imela v primerjavi z drugimi avstrijskimi deželami velik delež žensk med pridobitnim prebivalstvom, v povprečju jih je bilo med letoma 1880 in 1910 kar 49,4 % (med prebivalstvom Kranjske je bilo 53,2 % žensk). Večina pridobitnih žensk na Kranjskem je bila v kategoriji pomagajoči doma (leta 1910 je imelo ta status 56,1 % vseh pridobitnih žensk, avstrijsko povprečje je bilo 43,4 %), medtem ko jih je le 11,9 % imelo status delavke (avstrijsko povprečje je bilo 20,5 %). Večina prebivalstva dežele Kranjske se je ukvarjala s kmetijstvom (poklicni razred A), z leti je delež pridobitnega prebivalstva v industriji naraščal, predvsem med moškimi (s 15,3 % leta 1880 na 20,6 % leta 1910 – slika 1).

Slika 1: Razdelitev pridobitnega prebivalstva po poklicnih razredih od leta 1880 do 1910 v deželi Kranjski (ločen prikaz za moške in ženske).

Ženske na univerzi

Izobraževanje žensk na Slovenskem pred drugo svetovno vojno¹

Dalija Segar, Filozofska Fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija

Izobraževanje žensk v 19. stoletju

Pri nas se je žensko vprašanje pojavilo v sedemdesetih letih 19. stoletja, vpliv pa je prišel od drugod. Prvi so se ga lotili moški, politiki. Emancipacija je pomenila osvoboditev vseh slabosti, pomanjkljivosti, na primer neukosti, nerazgledanosti, vendar samo toliko, kolikor je to koristilo narodu. Gimnazijsko in fakultetno izobraževanje v 19. stoletju ženskam ni bilo naklonjeno. Ob podpori družine, ki so v izobrazbi hčera videle napredek za družino in narod, so študirale le redke posameznice. Tako je večina izobraženek izvirala iz družin, ki so se zavedale pomembnosti izobraževanja žensk, hkrati pa so bile finančno dovolj zmogljive, da so hčeram omogočile študij na Dunaju ali v Pragi.

Prve učiteljice in profesorice

Leta 1901 je bilo v Ljubljani ustanovljeno prvo slovensko feministično društvo, ki si je med glavnimi nalogami zastavilo izobraževanje žensk kot tudi kulturno, socialno, pedagoško in drugo delo v korist žensk in družbe nasploh. V tistem času je šolski sistem ženskam omejeval pravice do šolanja na srednjih šolah in fakultetah. Edina srednja šola, namenjena dekletom, je bil dekliški licej, ki pa deklet ni usposabljal za nadaljnji študij na fakultetah. Realke in gimnazije so bili zavodi, namenjeni moškim. Ustanovljena so bila ženska učiteljska, kjer so se ženske izučile za učiteljice, kar je bil v tistem času pravzaprav edini intelektualni poklic, dostopen ženskam. Z ustanovitvijo javnih ženskih učiteljskih let 1870 so dekleta dobila izobraževalni zavod, ki jim je omogočal izobrazbo zunaj obrtnega področja. To so bile edine javne šole, ki so dekletom nudile višjo izobrazbo in možnost zaposlitve in z njo povezano neodvisnost in zaslužek. Prve slovenske profesorice so se izšolale šele leta 1897, ko so v Avstriji dovolili vpis prvih žensk na filozofsko fakulteto.

¹ Povzeto po: Splošno žensko društvo 1901–1945. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.

Prva akademsko izobražena Slovenka

Prva akademsko izobražena Slovenka in profesorica je bila Marija Wirgler, Novomeščanka, ki je leta 1905 diplomirala na filozofski fakulteti v Gradcu. Pozneje je poučevala na ženski realni gimnaziji, saj ji je veselje do pedagoškega poklica – pa tudi potreba šole po dobrih pedagoginjah – omogočalo, da je poučevala vse do leta 1934. Poleg dela na šoli je bila aktivna tudi na drugih področjih. Bila je knjižničarka in tajnica Belo-modre knjižnice, ki je bila ženska založba. Ta naj bi vsako leto izdala eno knjigo domače pisateljice ali pesnice kot tudi prevode tujih pisateljic. Marija Wirgler je znana predvsem kot mladinska pisateljica. Njena dela največkrat opisujejo živalski svet, ki ga je dobro poznala, saj je bil njen oče veterinar. V svojih zgodbah je poudarjala predvsem ljubezen do narave.

Prve zdravnice in pravnice

Gibanje za pravico do študija na univerzah in višjih šolah se je ob koncu devetnajstega stoletja vse bolj uveljavljalo med meščanskimi krogi. Šele od konca devetnajstega stoletja pa so dekleta lahko opravljala maturo pod podobnimi pogoji kot fantje. Prve slovenske kandidatke so maturirale na prvi državni gimnaziji v Gradcu in na državnih gimnazijah v Celovcu, Ljubljani in Kopru. Nekatere so se odločile študij nadaljevati, vendar so na avstrijskih univerzah ženskam sprva dovolili študirati le na filozofski fakulteti. Drugi dve fakulteti, ki sta ženskam odprli svoja vrata, sta bili fakulteti za farmacijo in medicino. Do leta 1919 je študije končalo dvanajst Slovenk. Na ljubljanski medicinski fakulteti, ki je imela le dva letnika, tako da so študentje študij dokončali v Zagrebu, je do druge svetovne vojne doštudiralo 51 žensk. V Zdravniški zbornici je bilo leta 1945 vpisanih 68 žensk in 766 moških. Leta 1919 je svoja vrata odprla tudi Univerza v Ljubljani. Ženske so lahko pravo začele študirati šele, ko se je v Ljubljani odprla pravna fakulteta (leta 1919). Tako so bile na pravno fakulteto v študijskem letu 1919/1920 vpisane tri ženske in 224 moških, leta 1924/1925 je bilo devet žensk in 374 moških, leta 1929/1930 pa 29 žensk in 341 moških. Do leta 1926 so pravo končale le tri ženske, do konca leta 1935 so doktorirale štiri. Še dolgo pa ženskam niso bili dostopni temeljni pravniški poklici. Odvetnice niso mogle biti, na sodišču pa so lahko zasedle le mesto pripravnika in tajnika, skratka lahko so opravljale le delo sodniških pomočnikov. Ženska je torej lahko končala pravno fakulteto, pridobila naziv doktorja prava, opravila sodniški ali odvetniški izpit, a za sodno oblast to ni bilo dovolj, da bi lahko zasedala višje položaje. Odvetnice so lahko postale od leta 1929 in že isto leto je bila v advokatsko komoro vpisana prva ženska, Zora Tominškova. Do vojne sta bili vpisani še dve. Poklic sodnika pa je bil ženski dostopen šele po drugi svetovni vojni.

V Sloveniji je težka gospodarska situacija med obema vojnama številne ženske prisilila, da so se zaposlile in prispevale v družinski proračun. Večina med njimi je delala v tovarnah, skladiščih, trgovinah in pri premožnih družinah kot služkinje. Ta položaj je v družbi sprožil razprave o tem, ali je primerno, da poročene ženske hodijo v službo, namesto da bi ostale doma in skrbele za dom in družino. Posledično so ženske ostajale doma in družine, navadno z velikim številom otrok, so živele le z eno plačo. Takšno življenje se mladim ni zdelo posebej privlačno, kar je razvidno tudi iz večjega števila samskih ljudi. Številni moški so namreč imeli prenizke plače, da bi lahko preživljali družino, v kateri žena ne bi bila zaposlena. Ena od posledic tega je bilo povečano število žensk na srednjih šolah in fakultetah. Leta 1929 je bilo na primer na srednjih šolah 31,5 % žensk, na Filozofski fakulteti pa 27,6 % (med približno 450 študenti). Leta 1939 se je njihov delež v srednjih šolah povečal na 49,5 %, na Filozofski fakulteti pa na 47,5 % (Jogan, 2001).

Toda ženske v evropski znanosti uradno niso bile prisotne do poznega 19. stoletja. V avstro-ogrski monarhiji (del katere je bila v tistem času Slovenija) je univerza ženskam postala dostopna leta 1897. Prva slovenska univerza je bila Univerza v Ljubljani, ustanovljena leta 1919 na temeljih dolge pedagoške tradicije.

Skorajda polovico stoletja je bila edina slovenska univerza. Leta 1975 se ji je pridružila Univerza v Mariboru. Na začetku 21. stoletja je Slovenija dobila še Univerzo na Primorskem (leta 2003) in Univerzo v Novi Gorici (leta 2006). Poudariti je treba, da je bil prvi doktorski naziv ljubljanske univerze podeljen ženski, in sicer Anki Mayer za doktorsko disertacijo Vpliv formalina na škrob s področja kemije (15. julij 1920).

Obdobje socializma

Socialistični politični sistem je bil v Sloveniji uveden po drugi svetovni vojni, ko je bila Slovenija del Federativne republike Jugoslavije (od leta 1974 Socialistične federativne republike Jugoslavije). Proces industrializacije je postal intenzivnejši, zaznamovala pa sta ga predvsem centraliziran/načrtni razvoj in državno lastništvo.

Med drugo svetovno vojno je večina prebivalcev Slovenije podpirala osvobodilni boj proti različnim okupatorjem. Res je, da je bila vloga žensk v številnih primerih podporna (bile so na primer medicinske sestre), toda mnoge so sodelovale kot aktivne članice v partizanski vojski. Med drugo svetovno vojno, leta 1942, so ženske v Jugoslaviji dobile enakopravno volilno pravico, kar je bil temelj za pravice žensk po drugi svetovni vojni. V političnem življenju je bil storjen pomemben korak, saj je prva jugoslovanska ustava ženskam zagotovila enakopravne volilne pravice.

Enakost v družbi

Kljub volilni pravici je bila prisotnost žensk v političnem življenju do konca 1960-tih manjša, kot bi morala biti. Vprašanja, povezana s položajem žensk, namreč niso bila resno obravnavana, saj so bila v središču političnih razprav številna druga vprašanja, ki se so po večini navezovala na gospodarski položaj in položaj posameznih razredov. Glavni politični akterji so bili tudi prepričani, da so bila ženska vprašanja pravzaprav rešena že leta 1946 v prvi socialistični ustavi Socialistične federativne republike Jugoslavije. Pomembne spremembe so se zgodile pozneje, v sedemdesetih in osemdesetih letih, ko so bili odprti številni vrtci, domovi za ostarele in zdravstveni domovi. Delež vseh predšolskih otrok v vrtcih se je posledično povečal s 33 % leta 1979 na 52 % leta 1987 in 57,7 % leta 1997 (Jogan, 2001). Zmanjšanje pomena katoliške cerkve, ki je imela dolgo tradicijo povezovanja ženske predvsem z njenimi družinskimi vlogami, je prav tako prispevalo k povečanju vloge žensk. Leta 1974 so ženske z odločbo v ustavi Socialistične federativne republike Jugoslavije

dobile pravico do svobodnega odločanja o rojstvu otrok. V istem času je bil porodniški dopust podaljšan s 135 dni na 6 mesecev (s 84 dni v poznih štiridesetih na 105 dni v petdesetih in nato na 135 dni v šestdesetih letih), dve leti pozneje – leta 1976 – pa je bila zakonsko sprejeta možnost delitve porodniškega dopusta med starše. Leta 1986 je bil porodniški dopust podaljšan na eno leto in je vključeval 100-odstotno nadomestilo plače. Kljub možnosti delitve velikega dela porodniškega dopusta (starševskega dopusta) je bil v devetdesetih letih prejšnjega stoletja delež očetov, ki so koristili del starševskega dopusta namesto svoje partnerice, 1–2 %. Enoletni starševski dopust je bil razdeljen na 105 dni porodniškega dopusta (ki ga lahko izkoristi izključno mati in ki se začne 44 ali 28 dni pred porodom) in na preostalo število dni starševskega dopusta (ki si ga starši lahko razdelijo po želji – bodisi zaporedoma ali pa s skrajšanim delovnim časom, za katerega se odločita oba). Leta 2003 so očetje v Sloveniji poleg že uveljavljenega enoletnega starševskega dopusta dobili pravico do dodatnih 15 dni očetovskega dopusta (ki ga lahko porabijo v času 105 dni porodniškega dopusta). Očetje lahko skupno vzamejo 90 dni očetovskega dopusta, pri čemer je za 75 dni nadomestilo plače le delno.

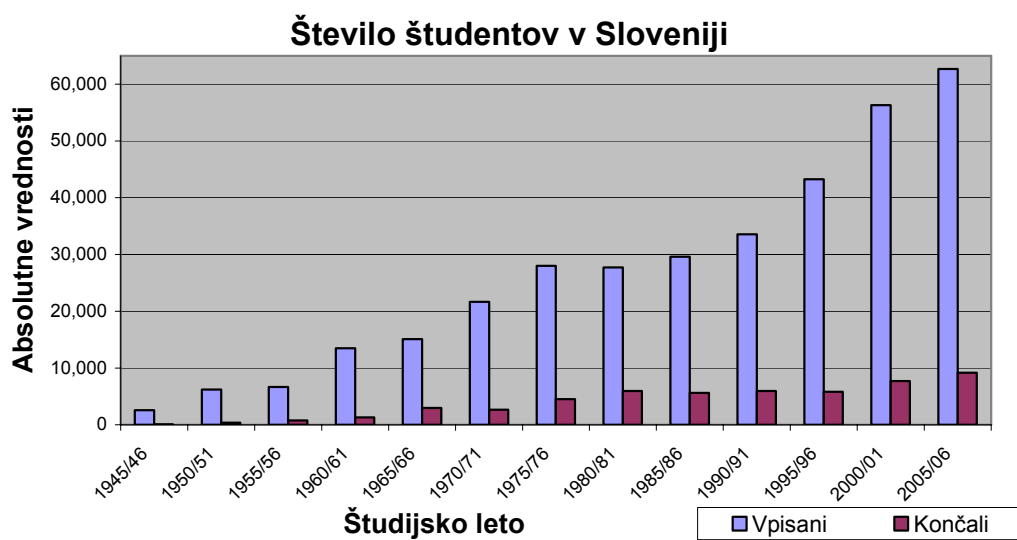
Ženske na univerzi

Po drugi svetovni vojni sta se število študentov in delež žensk na visokošolski in univerzitetni stopnji še dodatno povečala, kar je prikazano tudi v preglednici 1 in na slikah 2 in 3 (Raziskovalec, 1995, Statistični urad Republike Slovenije).

Leto	Študentke	Vsi študenti	Študentke z diplomo	Vsi študenti z diplomo	Magistrice	Magistri in magistice	Doktorice znanosti	Doktorji in doktorice znanosti
1945/46	31,2 %	2.575	28,9 %	69				
1950/51	32,3 %	6.232	30,6 %	379				
1955/56	30,7 %	6.671	37 %	759				
1960/61	28,9 %	13.492	36 %	1.319				
1965/66	38,3 %	15.082	32,8 %	2.951				
1970/71	42,4 %	21.632	42,1 %	2.663				
1975/76	44,5 %	28.028	46,7 %	4.501	18,2 %	165	17,7 %	79
1980/81	53,9 %	27.707	49,8 %	5.967	19,8 %	176	20 %	65
1985/86	52,8 %	29.601	58,8 %	5.621	19,1 %	178	21,3 %	89
1990/91	55,6 %	33.565	59,6 %	5.951	35,6 %	466	26,4 %	121
1995/96	56,3 %	43.249	59,6 %	5.812	38,7 %	377	36,2 %	160
2000/01	57,3 %	56.298	58,5 %	7.725	50,6 %	3.732		
2005/06	60,1 %	62.690	64,1 %	9.197	56,6 %	5.473	46,8 %	1.012

Preglednica 1: Delež žensk na različnih stopnjah izobrazbe in absolutno število vseh študentov na posameznih stopnjah izobrazbe v 50-letnem obdobju po drugi svetovni vojni

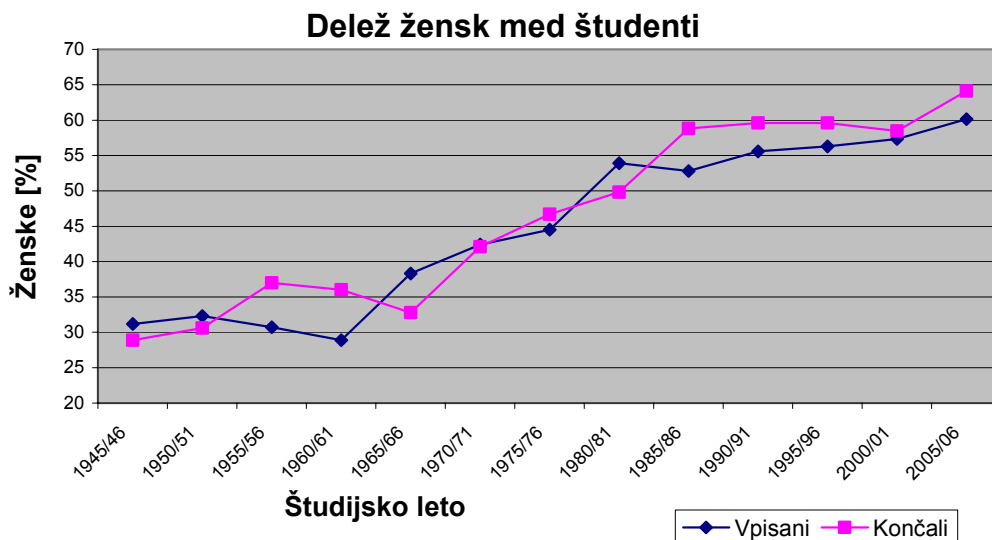
Ko je novi socialistični režim spoznal pomembnost izobrazbe in je poskrbel za brezplačno izobraževanje od osnovne šole do pridobitve univerzitetne diplome, se je absolutno število študentov v Sloveniji skokovito povečalo z 2.575 leta 1945 na 28.028 leta 1975, nato se je za nekaj let umirilo in se potem do leta 2005 podvojilo (glej sliko 2). Sorazmerno z rastjo števila študentov se je povečevalo tudi število tistih, ki so diplomirali, vendar pa je v povprečju študij uspešno končal le vsak peti ali šesti študent.

Slika 2: Število študentov v Sloveniji je v prvih 30 letih socializma bliskovito raslo (z 2.575 leta 1945 na 28.028 leta 1975), nato pa se je ustalilo in se do obdobja tranzicije ni bistveno spreminjalo, da bi se v obdobju od 1990 do 2005 podvojilo.

Želja po nadaljevanju izobraževanja na univerzi se je še posebej povečala med ženskami. Delež študentk se je povečal z 31 % v študijskem letu 1945/1946 na 56 % v študijskem letu 1995/1996 in 60.1 % v 2005/2006 (glej sliko 3). Ženske so postale uspešnejše tudi pri zaključevanju diplomskega študija: medtem ko je bilo 1945/1946 med vsemi, ki so diplomirali, 29 % žensk (nekaj manj kot 31 %, kar je bil celotni delež študentk med vsemi študenti), so v študijskem letu 1995/1996 ženske

postale uspešnejše od moških – njihov delež med študenti, ki so končali diplomski študij, je bil 59 % (nekaj več kot 56 %, kar je bil celotni delež študentk med vsemi študenti).

Slika 3: Delež žensk, ki so študirale in diplomirale na slovenskih univerzah – ta delež se je povečal s približno 30 % na skorajda 60 %.

Ženske študije

Razlike v obravnavanju žensk in moških so postale pomembne in so dobile svoje mesto v izobraževanju ob koncu sedemdesetih let prejšnjega stoletja, na kar so vplivale pobude in raziskave v drugih državah. Prve pobude so bile dane na Fakulteti za družbene vede in so bile izražene v temah za seminarske in diplomske naloge, ki so obravnavale položaj žensk v družbi ali preobrazbo družine. Naslednji korak je bilo obravnavanje nekaterih tem, povezanih z razlikami po spolu, na multidisciplinarnih podiplomskih študijskih programih za strokovnjake na področju družine in zakona. V osemdesetih letih so bili v redni podiplomski študijski program iz sociologije vključeni prvi specializirani predmeti. V devetdesetih letih je bil problem spolnih razlik vključen tudi v redni program Višje šole za socialne delavce in študijski program Filozofske fakultete. Navedene teme so bile razširjene in so vključevale različne probleme, kot so na primer podoba žensk in vpliv medijev na vprašanja glede različnega obravnavanja žensk in moških, sociologija spolnih razlik in položaj žensk v znanosti. Poleg tega so strokovnjaki proučevali različne teoretične pristope

in metode, izsledki raziskav pa so bili objavljeni na slovenskih in mednarodnih dogodkih, v znanstvenih publikacijah in knjigah. V poznih devetdesetih letih je bil na Filozofski fakulteti razpisan neodvisen interdisciplinarni program. Vse to je postopoma zbudilo zavest in občutljivost za vprašanja o enakosti med spoloma na različnih stopnjah izobraževanja, ne le pri družboslovnih vedah, ampak tudi pri drugih humanističnih disciplinah.

Obdobje tranzicije, pristop k EU in članstvo v EU

Po deklaraciji o neodvisnosti Slovenije leta 1991 in 10-dnevni vojni, v kateri so se proti jugoslovanski armadi borili civilna obramba in prostovoljci, je Slovenija dobila večstrankarsko parlamentarno demokracijo in tržno gospodarstvo. Zgodile so se številne politične, družbene in gospodarske spremembe, ki so na različne načine vplivale na znanost. Če navedem le en primer: eno od preprostih vprašanj, ki je postalo bistvenega pomena za nemoteno nadaljevanje študija in nadaljnje prejemanje podpore za podiplomski študij, je bilo vprašanje stalnega prebivališča med spremembo. Številni študenti in mladi raziskovalci v Sloveniji namreč niso spremenili podatka o stalnem prebivališču, čeprav je bil ta v drugi jugoslovanski republiki. Večina študentov in mladih raziskovalcev ni imela stanovanj in takrat je bilo zelo težko najti lastnika stanovanja, ki bi jim bil pripravljen prijaviti stalno prebivališče. Ker ni bilo jasno, kaj bodo prinesle spremembe, in ker študentom in raziskovalcem po navadi zmanjkuje časa za vse, kar ni povezano z njihovim delom, večina med njimi ni uvidela pomembnosti vprašanja stalnega prebivališča, dokler ni bilo prepozno. Potem je možnost, da bodo morda morali plačevati šolnino (za tisto, kar je bilo med socializmom brezplačno univerzitetno izobraževanje) ali da bodo izgubili mesto mladega raziskovalca (oz. ga ne bodo dobili), postala glavno vprašanje v njihovem življenju, ki je negativno vplivalo na uspeh pri študiju in raziskovanju. Zaradi nedefiniranega položaja so bili vsi uradni postopki za nekaj časa ustavljeni, vključno z obravnavanjem prošenj za finančno pomoč mladim raziskovalcem. To je številne mlade, perspektivne študente pripeljalo na rob preživetja: izbirati so morali med svojo strastjo do raziskovanja (čakali so na obravnavo prošnje za štipendijo, kar je trajalo več kot eno leto) in vrnitvijo v rojstni kraj (kar je po navadi pomenilo, da so se morali odpovedati raziskovanju, saj je gospodarski in politični položaj v drugih jugoslovanskih republikah postajal vedno slabši).

Enakost v družbi

Obdobju tranzicije je sledila demokracija, obenem pa tudi vnovična prevlada patriarhata. Delež žensk v parlamentu je s 26 % v sedemdesetih padel na 20 % v osemdesetih letih, na 15 % v devedesetih in 12 % v prvem desetletju tretjega tisočletja (po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije). Na začetku tranzicije je bila kot razlog za zmanjšanje deleža žensk v političnih telesih navajana potreba po prilagoditvi evropskim vrednotam, po katerih bi se ženske morale vrniti k svoji primarni vlogi v družini. Na srečo je ustanovitev socialnih ustanov med socializmom prispevala k večji samozavesti žensk. To je bilo še posebej koristno pri zagovarjanju pravic, kar je bilo razvidno iz intenzivnih razprav in uspešnega zagovarjanja leta 1991, ko je bilo znova odprto vprašanje o pravici žensk do svobodnega odločanja o rojstvu otrok.

Na pobudo posameznikov oziroma drugih organizacij ali države so bila ustanovljena različna društva in telesa, ki so se ukvarjala s pravicami žensk. V osemdesetih letih se je število ženskih društev občutno povečalo, med drugim je bil v Slovenskem sociološkem društvu ustanovljen ženski odsek, različne organizacije pa so ponujale podporo žrtvam zlorabe v družini (nastanitev za žrtve, telefon za pomoč ženskam in otrokom). Društvo za enake možnosti žensk in moških je bilo ustanovljeno v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, prav tako kot združenje proti spolnemu zlorabljanju, društvo za promocijo žensk v kulturi itd. Ob koncu devetdesetih let je bilo v političnih strankah pet različnih ženskih skupin. Čeprav je bilo število skupin, ki so se borile za pravice žensk, precej veliko, je bila glavna težava v premajhnem sodelovanju med posameznimi skupinami, ki so ubrale različne smeri in so nagovarjale različne dele družbe. Končno je bila leta 2001 ustanovljena Koalicija za uravnoteženo zastopanost žensk in moških v javnem življenju. Njen glavni cilj so bile med drugim spremembe v volilnem sistemu z namenom vzpostavitve ravnotežja med ženskami in moškimi v vseh političnih telesih.

Zakon uravnava enake možnosti, vključno z enakimi volilnimi pravicami za ženske in moške, že od socializma naprej. Toda težave se pojavijo pri uresničevanju zakona v praksi. V znanosti se je težko uveljaviti in če te nekaj časa ni, te hitro pozabijo. Za žensko, ki je eno leto na porodniškem dopustu, to pomeni, da bo bodisi imela nekoga, ki ji bo pomagal nadoknaditi zamujeno in ki ji bo predstavil

spremembe v raziskovanju, ali pa bo tvegala izgubo svojega položaja in bo morda morala začeti razmišljati o prehodu na kak drug vidik znanstvenega dela – bolj politične ali organizacijske narave.

Največ težav se še vedno pojavlja v zasebnem sektorju, kjer – čeprav je to protizakonito – kandidatke za delo pogosto dobivajo vprašanja, ki se navezujejo na osebne načrte glede otrok, ali pa morajo celo podpisati, da ne bodo zanosile v naslednjem letu ali dveh. Na Hrvaškem denimo lahko žensko na porodniškem dopustu odpustijo, kar je protizakonito, toda sistem civilne tožbe obravnava tako počasi, da se celotni postopek lahko zavleče tudi za pet let.

Materialno in moralno breme postaja del vsakodnevnega življenja žensk. Če upoštevamo plačano in neplačano delo, ženske ogromno prispevajo k bogastvu družbe, hkrati pa so z vidika svoje moči in vpliva na družbo potisnjene na rob. Še posebej znanstvenice so se znašle pod pritiskom družbe, ker je njihova predanost delu tako velika, da po mnenju nekaterih škodi njihovim družinam. Toda možnost porazdelitve družinskih obveznosti na oba partnerja je po navadi preslišana tako v družinah kot v družbi.

Status znanstvenikov in raziskovalcev v družbi

V Sloveniji smo priča prehodu iz industrijske v informacijsko družbo. Ta proces postavlja znanstvenike in raziskovalce v pomemben položaj za ohranjanje konkurenčnosti, še posebej v uporabni znanosti. Ker smo majhen narod (Slovencev je približno dva milijona), ki so ga v zgodovini obdajali večji narodi, smo močno predani delu in ohranjanju nacionalne identitete. To slovenskim znanstvenikom in raziskovalcem pomaga pri uveljavljanju v evropski in mednarodni znanstveni skupnosti, kar je kompenzacija za trenutno težavno stanje v Sloveniji. Ker namreč raziskovanje večinoma financira vlada, je status znanstvenikov in raziskovalcev v družbi močno odvisen od političnih smernic in deleža proračuna, dodeljenega za znanost in izobraževanje.

Zaposlitvene možnosti za znanstvenike v Sloveniji so večinoma povezane z univerzami in raziskovalnimi ustanovami, ki so glede finančnih sredstev pretežno odvisne od vlade. Glavni pogoji za pridobitev delovnega mesta so visoke ocene, visoka stopnja predanosti delu in profesionalnost. Študij na fakultetah financira vlada. Dobrim študentom daje možnost, da med magistrskim in doktorskim študijem delujejo tudi kot raziskovalci in da si izoblikujejo svoj profil v znanosti. Dobro

znanstveno okolje, ki lahko zagotovi zadostno število raziskovalnih projektov, po navadi zadostuje za to, da je delo predanih mladih znanstvenikov kakovostno in da ti lahko uspešno končajo doktorski študij ter dobijo raziskovalno mesto pri enem od aktualnih projektov.

Struktura znanstvenih ustanov je v večini primerov ostala enaka kot v socializmu in tranziciji. Trenutno zasebnih raziskovalnih središč ni, raziskovalne enote, ustanovljene v nekaterih večjih podjetjih, pa se pravzaprav ukvarjajo z razvojem in ne raziskovanjem. Glavni center raziskovanja so še vedno univerze in javne raziskovalne ustanove. Vlada skuša spodbuditi uporabno raziskovanje s tem, da raziskovalnim institutom in univerzam nudi podporo za projekte, ki jih deloma financira industrija. To pomeni, da je zaposlovanje znanstvenikov trenutno mogoče skorajda izključno v primeru vladnega financiranja in v zadnjih letih tudi v novih zasebnih podjetjih, ki so večinoma neke vrste odvisna podjetja pod okriljem raziskovalnih institutov.

Vodilni položaji in dostop žensk do položajev, na katerih se sprejemajo ključne odločitve

Na vodilnih položajih ni veliko žensk, kar velja na splošno in ne le v znanosti. Položaj se nekoliko izboljšuje, toda še vedno obstajajo številne povezave iz preteklosti in vplivi, s katerimi vodilna mesta večinoma dobijo moški. Zdi se, da morajo ženske za uveljavitev – še posebej, če želijo doseči vodilni položaj – delati bolj trdo kot njihovi moški kolegi. V znanosti se od ženske na vodilnem položaju skorajda vedno pričakuje neke vrste "moško vedenje".

Delež žensk na vodilnih položajih v znanstvenih ustanovah se je po obdobju tranzicije povečal. Med strokovnjaki v Svetu za znanost in tehnologijo na primer je bilo leta 1993 4 % žensk, leta 2001 pa 17,1 %. V Nacionalnem znanstvenoraziskovalnem svetu se je 5,9-odstotni delež žensk leta 1993 povečal na 30-odstotnega leta 2001.

Nove oblike razlik v plačah v znanstvenih ustanovah

Tako kot v številnih drugih državah so tudi v Sloveniji ženske zakonsko enakopravne moškim, toda prisotna je prikrita diskriminacija, ki je opazna v podcenjevanju dela in dosežkov žensk, manjšem številu nagrad, neenakem obremenjevanju z obveznimi in neprijetnimi nalogami, strožjem nadzoru

napredovanja in formalnejšem merjenju njihove delovne učinkovitosti. To je povezano tudi z dejstvom, da so ženske bolj družbeno izolirane, saj niso vključene v neformalne odnose, kar pa igra pomembno vlogo pri oblikovanju kariere. Preobremenjenost s službenimi obveznostmi prispeva k slabšim pogojem za akademsko napredovanje in povzroča pomanjkanje samozavesti. Ena razširjenih napačnih predstav, ki je večinoma prisotna med ženskami, je, da bodo njihovo trdo delo in dosežke opazili njihovi kolegi. Res je, da bo dober menedžer in vodja skupine ravnal tako, hkrati pa drži, da so v znanstvenih ustanovah višje pozicionirani znanstveniki večinoma dobri znanstveniki, toda na žalost imajo le redki med njimi lastnosti, ki jih potrebuje dober vodja skupine oziroma menedžer.

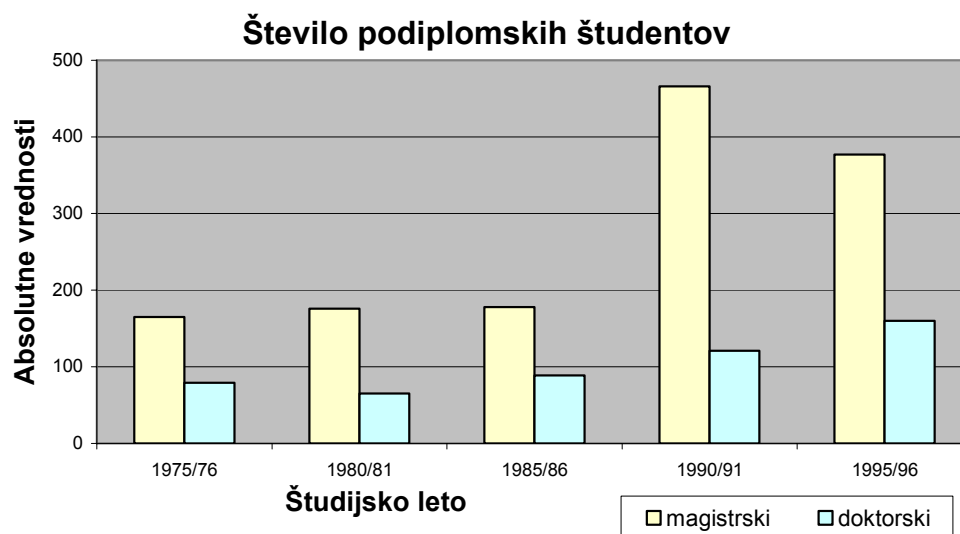
Analiza statističnih podatkov o strukturi brutoplač žensk in moških v nacionalnih raziskovalnih ustanovah v letih 2001 - 2003 je razkrila, da imajo Slovenke s srednje- in visokošolsko izobrazbo približno enako brutoplačo kot moški. Razlike se pokažejo na univerzitetni stopnji, med magistri in doktorji, kjer brutoplač žensk predstavlja od 90 % do 92 % brutoplače moških. Podrobnejša analiza je pokazala, da so glavni razlog za razlike dodatki za vodilne položaje: tako so leta 2001 ženske z univerzitetno stopnjo izobrazbe, magistrice in doktorice znanosti dobile dodatke, ki predstavljajo 33,5 %, 26 % oziroma 46,2 % dodatkov moških (glej prispevek P. Novak v dodatku).

Ženske med univerzitetnimi študenti

V obdobju tranzicije se je število študentk povečalo z 32,3 % leta 1950, 42,5 % leta 1970 in 55,6 % leta 1990 na 60,1 % leta 2005. Še večja je bila rast deleža žensk, ki so uspešno končale diplomski študij: ta delež se je s 30,6 % leta 1950 59,6 % leta 1990 povečal na 64,1 % leta 2005 in pokazal, da so ženske pri zaključevanju študija uspešnejše od moških kolegov (glej sliko 3). Čeprav je bila v devetdesetih letih več kot polovica študentov na dveh slovenskih univerzah ženskega spola, se pri vprašanju znanstvene kariere izkaže, da je med rednimi profesorji manj kot 10 % žensk.

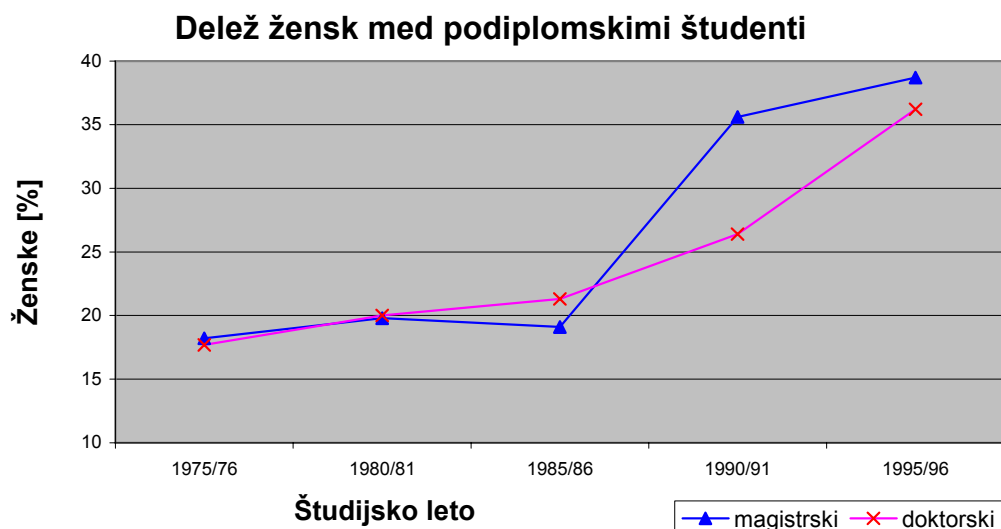
Število uspešnih podiplomskih študentov se je v Sloveniji močno povečalo z uvedbo posebne sheme financiranja za mlade znanstvenike leta 1985. Posledica tega je bila, da je pet let pozneje magistrski študij namesto 178 (kot v letih 1985/1986) študentov uspešno končalo 466 študentov (glej sliko 5). Delež žensk med njimi je bil 35,6-odstoten (glej sliko 4). Število študentov, ki so uspešno končali

doktorski študij, je prav tako raslo, vendar ne tako hitro: v letih 1995/1996 je bilo med vsemi doktorji znanosti 36,2 % žensk, v letih 1985/1986 pa 20 %. Na tej stopnji že lahko vidimo zmanjšanje deleža žensk s skorajda 60 % na stopnji diplomskega študija na 38,7 % na stopnji magisterija in na 36,2 % na stopnji doktorata (vse v letih 1995/1996). Pri številu žensk z višjim položajem v izobraževanju je položaj mnogo slabši s približno 20 % žensk med docenti, 15 % med izrednimi in le 10 % med rednimi profesorji. Obdobje tranzicije je dodatno zaznamovalo dejstvo, da so ženske težje dobile zaposlitev. To je še posebej veljalo za mlajše ženske z višjo stopnjo izobrazbe (kar je po navadi pomenilo, da še niso imele otrok), saj so se delodajalci bali, da bodo kmalu odšle na porodniški dopust.

Slika 4: Število podiplomskih študentov, ki so uspešno končali magistrski ali doktorski študij. Že na začetku obdobja tranzicije se je to število močno povečalo, predvsem zaradi posebnega programa za finančno pomoč mladim raziskovalcem, ki je začel veljati leta 1985.

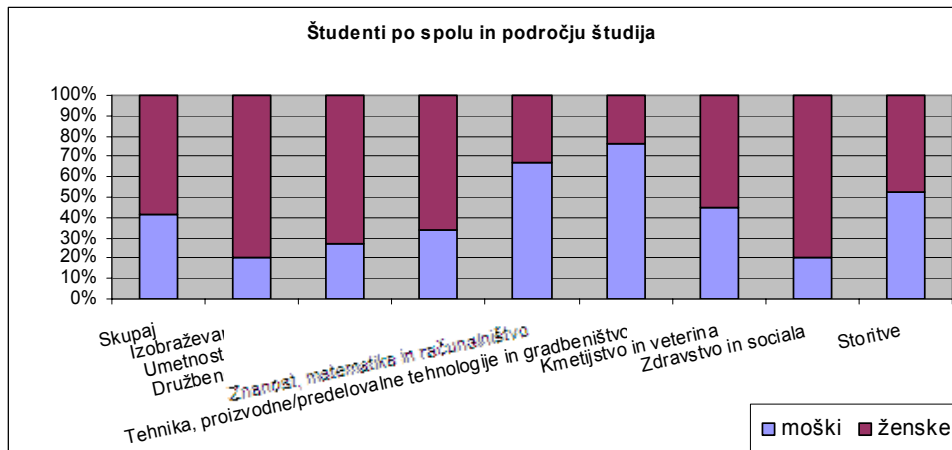
Ker je vlada tista, ki od socializma naprej prispeva največji del finančne podpore za izobraževanje in znanost, v zadnjih desetih letih ni mogoče opaziti kakšnih večjih sprememb, ki bi spremenile enakost med spoloma ali izrazito vplivale nanjo. Kljub temu nastajajo številne spremembe v sistemu financiranja na splošno, kar je uravnotežilo razmerje med višjimi in mladimi raziskovalci ter med osnovnim in uporabnim raziskovanjem. Mladi znanstveniki se ne glede na spol težko uveljavijo, saj je finančna pomoč za vse znanstvenike omejena.

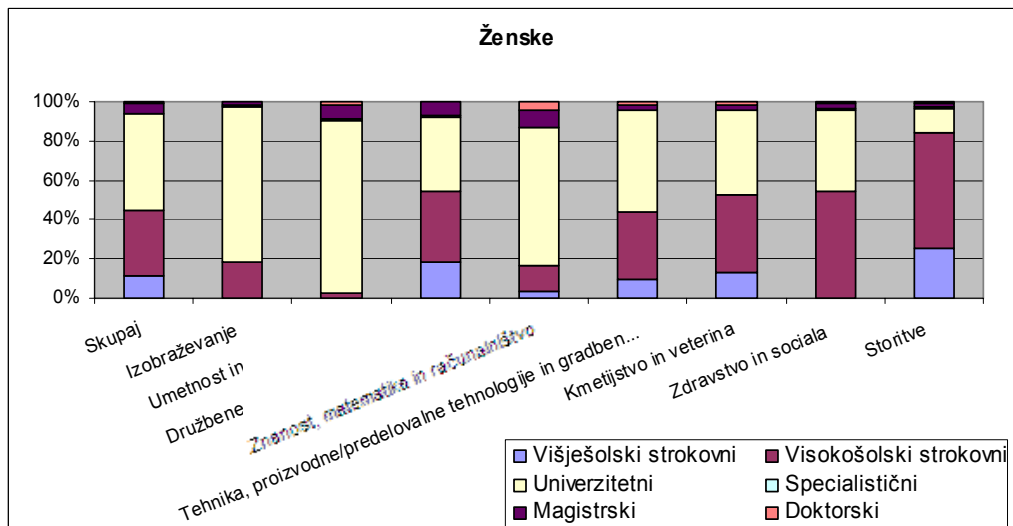
Slika 5: Delež žensk, ki so uspešno končale magistrski in doktorski študij na slovenskih univerzah.

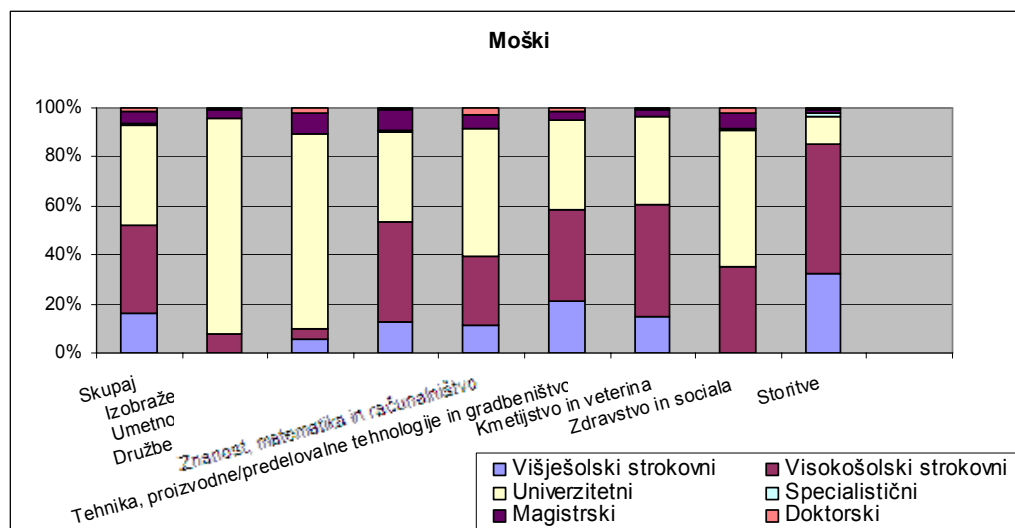
Iz opazovanja števila slovenskih študentov glede na spol in področje študija je razvidno, da je bilo v študijskem letu 2005/2006 60 % vseh študentov ženskega spola (prvi stolpec na sliki 6). Študentke so večino predstavljale v izobraževanju (80 %), umetnosti in humanistiki (72 %), družboslovju (68 %) in zdravstvu (80 %). Če analiziramo deleže žensk z različno stopnjo izobrazbe za posamezno področje (slika 7), lahko vidimo, da ženske kljub manjšemu (33 %) deležu v "znanosti, matematiki in računalništvu" na tem področju študij končujejo z višjimi stopnjami izobrazbe kot moški. Skoraj 5 % vseh žensk je vpisanih na doktorski študij, medtem ko je delež moških skoraj 3 %. Višji delež žensk v primerjavi z moškimi ni značilen le za doktorski, ampak tudi za magistrski študij in univerzitetni program "znanost, matematika in računalništvo": 8,6 % žensk in 5,2 % moških se je odločilo za magistrski študij, večina študentov pa je študij končala z diplomom (70 % žensk in 52 % moških). Na splošno se zdi, da je v "znanosti, matematiki in računalništvu" delež študentov (žensk in moških) na doktorskih programih največji – delež študentov je v primerjavi z drugimi področji študija največji (4,8 % žensk in 2,9 % moških v primerjavi z drugim največjim deležem žensk (1,7 %) v "tehnik in gradbeništvu" in drugim največjim deležem moških (2,2 %) v "umetnosti in humanistiki"). Po drugi strani velja: čeprav je večina študentov v "zdravstvu" ženskega spola (80 %), se za višje stopnje izobrazbe odločajo predvsem moški – 7 % vseh moških na tem

področju se je odločilo za magistrski, 2 % pa za doktorski študij (v primerjavi s 3 % žensk na magistrskem in z 1 % žensk na doktorskem študijskem programu).

Slika 6: Študenti glede na spol in področje študija. Vir: Statistični urad Republike Slovenije, podatki za leto 2005.

Slika 7: Delež študentov z različnimi stopnjami izobrazbe glede na področje študija (ženske, moški). Vir: Statistični urad Republike Slovenije, podatki za leto 2005.

Ženske študije

V osemdesetih in devetdesetih letih so bili ustanovljeni različna društva in organizacije, katerih člani in predstavniki so podpirali enake možnosti in obravnavali različna vprašanja, povezana z ženskami in družbo. Pod vplivom pobud iz EU je bila leta 2001 na Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport ustanovljena Komisija za uveljavitev vloge žensk v znanosti.

Posledica uvedbe vprašanja o razlikah po spolu v visokošolske in univerzitetne programe so bile številne raziskovalne dejavnosti in mednarodne objave. Kljub temu je kot glavni problem ostajalo vprašanje zagotovitve finančnih sredstev za raziskovanje vprašanja žensk in enakosti po spolu. Dva od razlogov za to sta omejena državna proračunska sredstva za raziskovanje na splošno in močna konkurenca na državni ravni, kjer je večina tistih, ki sprejemajo odločitve, še vedno moških, ki ne prepoznajo pomembnosti raziskovanja, povezanega z razlikami po spolu. Druga ovira je občasen vpliv ljudi s politično močjo. Ti menijo, da bi se raziskovanje moralo ukvarjati z vprašanji, ki bi podprla neko politično osnovano hipotezo. Tako na primer krščanski demokrati podpirajo raziskovanja, ki bi potrdila, da je treba povečati vlogo in odvisnost žensk v družinskem življenju. Ker je vpliv iz drugih držav pomagal pri uvedbi vprašanja o razlikah po spolu v izobraževanje, bodo

na naslednji korak pri razvoju nacionalnega zavedanja o tem vprašanju najverjetneje vplivale aktivnosti v drugih državah in še posebej priporočila EU.

Znanstvena kariera

Znanstvena kariera in družinsko življenje

Znano je, da so plače v raziskovanju in izobraževanju precej nizke, še posebej pri mladih ljudeh, ki si zato težko ustvarijo družino. Velik problem je izjemno visoka cena nepremičnin v okolici večjih mest, ki so središča znanstvene dejavnosti. Slovenija ima približno dva milijona prebivalcev, pri čemer se ta številka počasi zmanjšuje, saj se večina parov odloči za enega otroka. Zato so nastale različne pobude za večje število otrok. Tako je na primer porodniški dopust mogoče razdeliti med oba partnerja, finančna podpora kot nadomestilo plače pa je približno enaka povprečju plač v zadnjih dvanajstih mesecih. Na Hrvaškem je bila finančna podpora med porodniškim dopustom enako zastavljena kot v socializmu in času, ki mu je sledil, vendar pa je le prvih šest mesecev porodniškega dopusta upoštevalo višino mesečne plače znanstvenice, v naslednjih šestih pa se podpora drastično zmanjša (na povprečno mesečno plačo v državi). Včasih to znese le 25 % podpore prvih šestih mesecev, kar pomeni, da večina hrvaških znanstvenic dejansko uporabi le šest mesecev porodniškega dopusta. Pri tem je treba izpostaviti, da se čas prejemanja finančne pomoči ali trajanje štipendiranja zamakne za čas porodniškega dopusta, kar ženskam olajša dokončanje študija.

Pogosta težava je tudi varstvo otrok med delovnim časom. Razlog za to niso le dolge čakalne vrste za vpis v vrtce, ampak tudi njihov omejen delovni čas in veliki stroški. Še slabši položaj pa je v osnovnih šolah, saj jih ima večina dopoldanske in popoldanske izmene. Pri mlajših otrocih se težave pojavijo tudi zato, ker so možnosti podaljšanega bivanja zelo omejene. Vsem, ki imajo majhne otroke, je lahko v veliko pomoč če delodajalec ponud možnost, da del časa delajo od doma. Za znanstveno delo to ne bi smela biti težava.

Nova generacija mladih raziskovalcev

Nova generacija mladih raziskovalcev ima precej drugačen pogled na raziskovanje in življenje kot starejša generacija znanstvenikov. Razlog za to je med drugim drugačen položaj kot v socializmu, ko je bila hierarhija v znanosti pod političnim vplivom. Medtem ko večina višjih znanstvenikov še vedno deluje "po

starem principu" in od mladih raziskovalcev pričakuje, da bodo svojo kariero zgradili na enak način, je nova generacija bolj neodvisna in izraža kritiko ne glede na formalen položaj osebe. Slednja višje znanstvenike ocenjuje po raziskovalnem delu in osebnostnih odlikah, ne pa po formalni moči ali položaju. Globalizacija in internet sta veliko prispevala k neodvisnosti mladih raziskovalcev, saj je večina raziskovalnih virov prosto dostopna. V zgodnjih devetdesetih letih to ni bilo tako.

Tako kot v mnogih drugih državah se tudi v Sloveniji od ženske na vodilnem položaju pričakuje da se bo potrdila slediti ustaljenim (običajno bolj moški vzorcem vedenja. Pogoji za napredovanja so zahtevni, kar velikokrat povzroči, da s najbolj uspešni znanstveniki in znanstvenice dokaj brezkompromisni. Morda je bil v preteklosti to edini način za znanstvenice, da so lahko preživele v znanstvenem okolju, v katerem so prevladovali moški. Po navadi se tudi bojijo, da bi z njimi sodelovalo preveč mladih žensk, saj pričakujejo težave pri njihovem napredovanju (enake težave, kot so jih imele same pri svojem).

Pridobivanje novih znanstvenikov: izbiranje med trdo in mehko znanostjo

Ženske se večinoma odločijo za mehko znanost: deloma pod vplivom stereotipov, ki so še vedno prisotni v izobraževanju in izobraževalnem gradivu, deloma pa zaradi vpliva staršev in trenutnih smernic v družbi. Na žalost je ve položajev, ki jih navadno zasedajo ženske, podcenjen in premalo plačan. Prenizke plače so predvsem v izobraževanju, še zlasti v osnovnih in srednjih šolah. V letih 1998/1999 je bilo 90,9 % študentov na Pedagoški fakulteti ženskega spola.

Zanimiv trend je mogoče opaziti v računalništvu, ki je bilo zelo priljubljeno v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je bilo 40 % vseh študentov ženskega spola. Takrat računalništvo ni bilo razumljeno kot tehnična, ampak bolj kot naravoslovna znanost. V poznih devetdesetih letih in na začetku tega stoletja, ko se je tehnologija začela bliskovito razvijati, je računalništvo dobilo oznako izrazito tehnične znanosti. Obenem je bilo v srednješolskih programih degradirano na pomožno disciplino, ki olajšuje delo na drugih področjih. Srednješolci tako spoznavajo predvsem osnovna računalniška orodja (za urejanje besedil, risanje slik, pripravo predstavitev). Eden od razlogov za odpravo učenja o algoritmih in logičnem sklepanju pri obravnavi problemov, o podatkovnih strukturah, programiranju ipd. v srednjih šolah so bile tudi težave pri iskanju učiteljev, saj ljudje s tovrstnim znanjem lahko zasedejo bolje plačana delovna mesta v zasebnem in včasih tudi javnem

sektorju. Samo upamo lahko, da bodo trendi (za katere se je izkazalo, da imajo velik vpliv na izbiro znanstvenih tem) pomagali povečati priljubljenost računalništva, saj na tem področju primanjkuje strokovnjakov.

V Sloveniji je do začetka leta 2006 iz računalništva in informatike doktoriralo 23 žensk (na Univerzi v Ljubljani 17 žensk od skupaj 87, na Univerzi v Mariboru pa 6 žensk od skupaj 47 doktorjev). Do sredine leta 2006 je iz elektrotehnike na Univerzi v Ljubljani doktoriralo 29 žensk in 400 moških, na Univerzi v Mariboru pa 6 žensk in 87 moških; iz strojništva je doktoriralo na Univerzi v Ljubljani 11 žensk in 241 moških, na Univerzi v Mariboru pa 7 žensk in 92 moških; iz matematike je doktoriralo na Univerzi v Ljubljani 14 žensk in 77 moških, na Univerzi v Mariboru pa 6 žensk in 10 moških.

Podoba znanosti

V Sloveniji v času tranzicije in prostopa v EU družbeno mnenje o znanosti ni preveč dobro. Razlog za to so nizke plače v raziskovanju in izobraževanju in zelo dolgo izobraževanje. Slednje še posebej velja za trde znanosti (npr. računalništvo), kjer so na voljo dobra delovna mesta za ljudi z univerzitetno izobrazbo, ki ne zahtevajo nadaljnega izobraževanja in pogosto nudijo možnost napredovanja na vodilni položaj, kar pomeni, da imajo ti precej višje plače kot njihovi kolegi v znanosti. V zadnjih letih je še posebej težko pridobiti ženske za tehnične študijske programe, saj se zdi, da se ugled znanosti zmanjšuje. Za to je deloma kriv vpliv medijev in filmske industrije, ki redko promovirajo znanost in se raje osredotočajo na ugled drugih poklicev, kot so odvetnik, zdravnik ali menedžer.

V Sloveniji je nujno treba izboljšati podobo znanosti, še posebej v računalništvu v srednjih šolah, kjer oblikovalcem nacionalnega učnega načrta ne uspe poskrbeti, da računalništvo ne bi bilo enačeno z osnovno uporabo računalniških programov za urejanje, računanje in pripravo predstavitev. V Evropi delujejo gibanja za popularizacijo znanosti, ki se med drugim posvečajo tudi razlikam med spoloma.

Mobilnost raziskovalcev

Mednarodne štipendije raziskovalcem omogočajo določeno mero mobilnosti, toda potencialni kandidati za štipendije pogosto morajo izbirati med kariero (mobilnost) in družino. Kdor ima majhne otroke, ima po navadi manj možnosti za obiske konferenc

in dogodkov, ki omogočajo boljšo povezanost med raziskovalci, to pa pomeni manj možnosti za sodelovanje in mobilnost v prihodnosti.

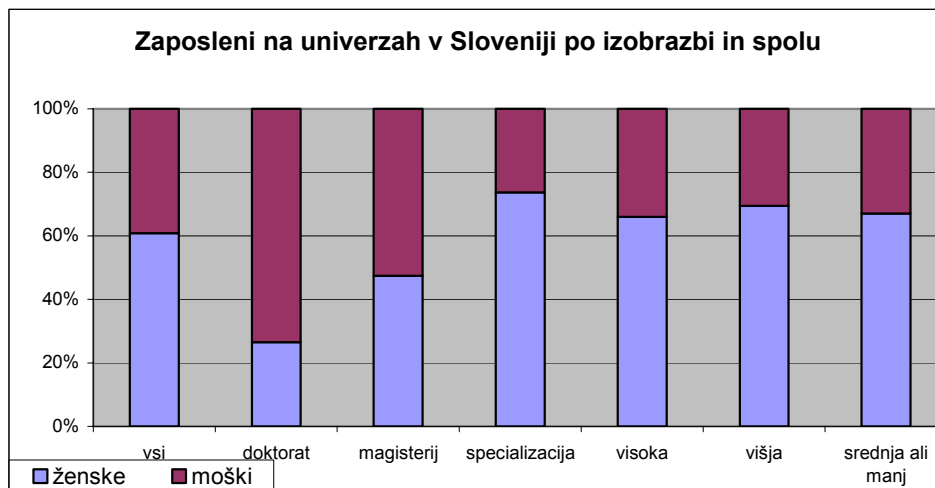
Ker si raziskovalci pri svojem delu najbolj želijo svobodo pri izbiri tematike dela to pogosto odtehta relativno nizke plače v primerjavi s stopnjo izobrazbe, pod pogojem, da omogoča dostojno življenje in dobre delovne pogoje. To velja tudi za Slovenijo, kjer je obdobje tranzicije prineslo relativno velik padec plač znanstvenikov, toda možnost sodelovanja pri evropskih projektih (Tempus, Copernicus, Erasmus itd.) zagotavlja kakovostne delovne pogoje. Nekateri slovenski študenti so se odločili za študij v tujini (še posebej za visokokakovostne naravoslovne doktorske programe v ZDA), toda večina vzdržuje stik z znanstveno skupnostjo v Sloveniji in se po koncu doktorskega študija namerava vrniti. Beg možganov tako ni ena od aktualnih težav Slovenije, kar pa še ne pomeni, da niso potrebni ukrepi, ki bi spodbudili mlade znanstvenike k vrnitvi v domovino. Problem na univerzah je na primer razmeroma omejeno število profesorskih mest, ki so za nekoga, ki je doktoriral v tujini, težko dosegljiva kljub kakovosti in pomembnosti za študijski program.

Sodelovanje znanstvenic/raziskovalk pri projektih EU

Sodelovanje žensk pri projektih EU ima v Sloveniji razmeroma dobro podporo. Razlog za to sta dobro obveščanje znanstvenikov in dostopnost materialov prek interneta. Posebnih dejavnosti, ki bi spodbujale ženske k sodelovanju pri projektih EU in mednarodnih projektih, ni, toda ker pisanje prijav vključuje veliko neprivlačnega dela in pomeni zelo tvegano naložbo časa za raziskovanje, so ženske pogosto udeležene v tem procesu (morda zato, ker so ženske vajene vlagati čas v podcenjeno delo). Enega prvih raziskovalno-razvojnih projektov EU (program Tehnologije informacijske družbe 5. okvirni program EU) z znanstveno koordinacijo v Sloveniji sta koordinirali dve znanstvenici.

Zaposlovanje raziskovalcev

V Sloveniji so raziskovalci večinoma zaposleni na univerzah in v raziskovalnih ustanovah. Leta 2005 je bilo 60 % vseh zaposlenih na slovenskih univerzah ženskega spola, pri čemer so ženske večinoma zasedale položaje, za katere je potrebna nižja stopnja izobrazbe. Kot je prikazano na sliki 8, je bilo med 400 zaposlenimi z doktorskim nazivom le 27 % žensk, med zaposlenimi s končanim magistrskim študijem pa 47 % žensk.

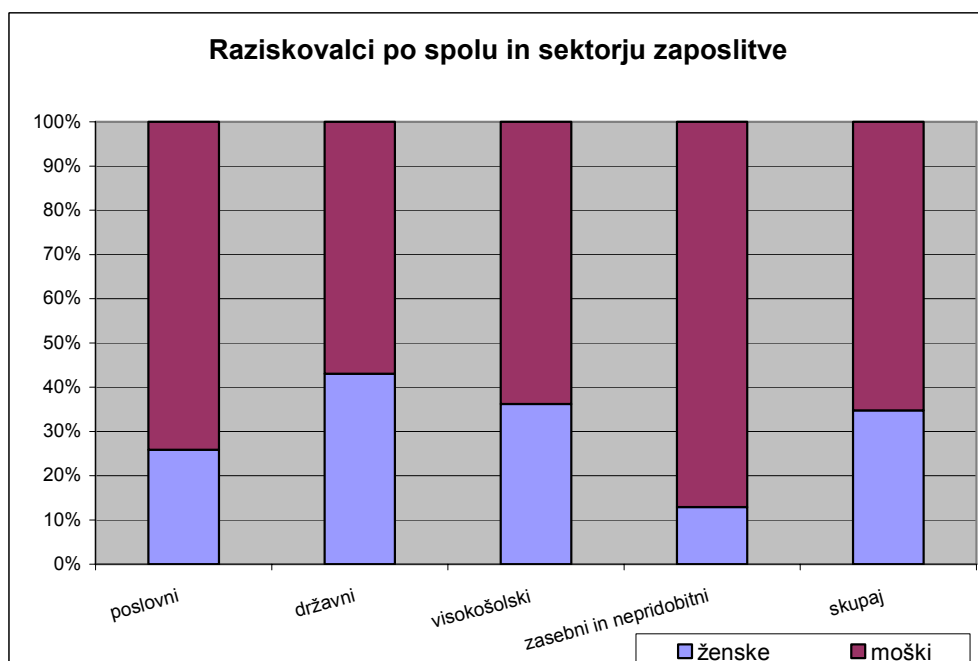

Slika 8: Delež žensk in moških, zaposlenih na slovenskih univerzah, glede na stopnjo izobrazbe. Vir: Statistični urad Republike Slovenije, podatki za leto 2005.

Ženske predstavljajo dobro tretjino vseh raziskovalcev v Sloveniji (35 %). Večina raziskovalcev v Sloveniji je zaposlena v naravoslovju (80 %), pri čemer vodi poslovni sektor, kjer je več kot 98 % raziskovalcev (glej sliko 9). V poslovnem sektorju je večina raziskovalcev moških (75 %), v državnem sektorju pa je kar 43 % žensk (glej sliko 10). Zasebni in nepridobitni sektor ima le majhen delež raziskovalcev (31 od skupno 7.644) in ti so večinoma moški (88 %). Medtem ko je 60 % vseh zaposlenih na univerzah ženskega spola, je delež žensk med vsemi raziskovalci v visokošolskem sektorju le 36 %.

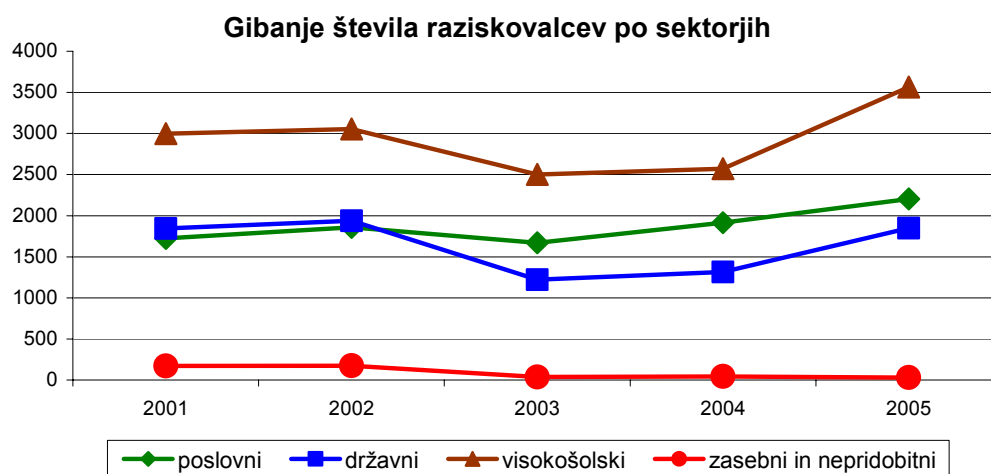
Slika 9: Delež raziskovalcev glede na sektor zaposlitve. Vir: Statistični urad Republike Slovenije, podatki za leto 2005.

Slika 10: Delež raziskovalcev glede na spol in sektor zaposlitve. Vir: Statistični urad Republike Slovenije, podatki za leto 2005.

Skupno število raziskovalcev v Sloveniji narašča, in to velja za vse, razen za zasebni in nepridobitni sektor (slika 11). Leta 2003 se je število raziskovalcev zmanjšalo, na splošno pa se je število raziskovalcev povečalo s 6.740 leta 2001 na

7.644 leta 2005. Najbolj stabilen je poslovni sektor, medtem ko sta si državni in visokošolski sektor glede na trend rasti močno podobna. Pri tem je imel visokošolski sektor leta 2005 3.564 raziskovalcev, državni pa 1.846.

Slika 11: Število raziskovalcev v Sloveniji glede na sektor v obdobju 5 let (2001–2005). Vir: Statistični urad Republike Slovenije.

Raziskovalci v Sloveniji imajo številne možnosti za zaposlitev v javnih raziskovalnih ustanovah in na univerzah. Gospodarske družbe v Sloveniji lahko kot primarno dejavnost registrirajo raziskovalno dejavnost, vendar predstavljajo le majhen delež med vsemi gospodarskimi družbami. Leta 2006 je bilo v Sloveniji 294 takšnih družb, ki so zaposlovale 1.170 ljudi. Podrobnejši podatki o disciplinah so predstavljeni v preglednici 2.

Podrazred dejavnosti (SKD)	Število gospodarskih družb	Število zaposlenih
73.101 – Raziskovanje in eksperimentalni razvoj v naravoslovju	43	127
73.102 – Raziskovanje in eksperimentalni razvoj v tehnologiji	194	888
73.103 – Raziskovanje in eksperimentalni razvoj v kmetijstvu in sorodnih dejavnostih	3	1

73.104 – Raziskovanje in eksperimentalni razvoj v medicini	15	31
73.201 – Raziskovanje in eksperimentalni razvoj v družboslovju	32	104
73.202 – Raziskovanje in eksperimentalni razvoj v humanistiki	7	20
Skupaj:	294	1.170

Preglednica 2: Število gospodarskih družb, registriranih za raziskovalno dejavnost, in število zaposlenih. Vir: Statistični urad Republike Slovenije, letno poročilo gospodarskih družb za leto 2006.

Literatura

- Blagojević, M.; Bundule, M.; Burkhardt, A.; Calloni, M.; Ergma, E.; Glover, J.; Groo, D.; Havelková, H.; Mladenčić, D.; Oleksy, E. H.; Sretenova, N.; Tripsa, M. F.; Velichová, D.; Zvinliene, A., Waste of talents: turning private struggles into a public issue, Women and science in the Enwise countries, (Science and society). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004.
- Jogan, M., Položaj znanstvenic v Sloveniji. (raziskovalno poročilo) Ljubljana: Univerza v Ljubljani – Fakulteta za družbene vede, 1997.
- Jogan, M., Sexism in everyday life (in Slovene). Ljubljana: Scientific library, Faculty for social science, 2001.
- Jogan, M., Seksizem v vsakdanjem življenju, Znanstvena knjižnica, Ljubljana 2001.
- Jogan, M., Women in Academy and Hidden Discrimination – the Case of Slovenia, In Researcher no. 20, pp. 44–54. 2000.
- Jogan, M.; Fischer, J.; Končar, P.; Košak M.; Rener, T.; Boh, K.; Milošević, V., Women and Discrimination, pp. 59–66, Delavska enotnost, Ljubljana 1986.
- Research Results (1995), no. 644. (in Slovene). Ljubljana: National statistical office.
- Žnidaršič, S. Ž., Ora et labora – in molči ženska: Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880–1910, Ljubljana 2000.
- European Commission (1999), Women and Science – Mobilising women to enrich European research (COM (1999) 76), accessible via Europa website at: http://europa.eu.int/comm/research/science-society/documents_en.html.
- 6FP ERA project CEC-WYS: Central European Centre for Women and Youth in Science (2004–2007) (SAS6-CT-2004-003582), www.cec-wys.org.

Zahvale

To delo je nastalo s podporo Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in programa Tehnologije informacijske družbe (IST) Evropske skupnosti v okviru projekta WS DEBATE (SAS6-CT-2004-003582). Autorica je hvaležna prof. Maci Jogan za dragocene komentarje na vsebino tega dela, Metki Medvešek-Milošević in Andreja Kozmelj iz Statističnega urada Republike Slovenije za prosredovanje podatkov, ter Nini Leskovec za pomoč pri urejanju in interpretaciji dela statističnih podatkov.

Dodatek

Urad za enake možnosti: nekatera izpostavljena vprašanja o ženskah v znanosti in raziskovanju

Sonja Robnik, Urad za enake možnosti Republike Slovenije

Urad za enake možnosti, ki je prevzel naloge leta 1992 ustanovljenega Urada za žensko politiko, je ustanovila Vlada Republike Slovenije kot osrednje strokovno telo s sklepom 15. februarja 2001. Zakon o enakih možnostih žensk in moških, Uradni list RS, št. 59/02, je leta 2002 dodatno opredelil pomembnost enakih možnosti žensk in moških. Urad organizira različne dogodke in akcije, s katerimi si pomaga pri uresničevanju svojih nalog. Med njimi je bil tudi posvet o ženskah v znanosti, organiziran 8. marca 2007. Namen posveta je bil spregovoriti o težavah, s katerimi se v znanosti in raziskovanju spoprijemajo ženske. Podatki namreč kažejo, da na visokošolski stopnji dodiplomski študij uspešno konča več študentk kot študentov, na podiplomskem študiju pa se delež žensk zniža, posebej na doktorski stopnji. Posledično je delež žensk, zaposlenih na znanstveno-raziskovalnem področju, precej nižji od deleža moških. Poleg segregacije zaradi spola po znanstvenih področjih (prevlada žensk v medicinskih in družboslovnih znanostih, moških v naravoslovnih in tehničnih), obstaja tudi vertikalna segregacija zaradi spola, kar dokazuje izredno nizek delež žensk na najvišjih položajih v znanosti in raziskovanju. Pri svojem poklicu se znanstvenice in raziskovalke srečujejo z različnimi, pogosto prikritimi ovirami, ki jim otežujejo delo in napredovanje. Na posvetu so bili izpostavljeni problemi zlasti na naslednjih področjih.

Usklajevanje družine in poklica, enake zaposlitvene možnosti

Kakor na drugih področjih so tudi v znanosti ženske tiste, ki prevzemajo večji del skrbi za dom in družino. Priporočilo Enwisa [Blagojevič et al, 2004] je, da bi morale gospodarske družbe zastopanost žensk spodbujati tako, da ustvarijo družini prijazno delovno okolje. Predlogi na posvetu pa so se nanašali na povečanje občutljivosti za enake možnosti in seznanjanje odgovornih v kadrovskih službah z ukrepi (starševske obveznosti), vzpostavljanje mrež za samopomoč staršem majhnih otrok ter pomoč pri organiziranju varstva otrok (v organizaciji). Na posvetu je bil tudi podan predlog, da bi univerze in znanstvene ustanove ustanovile oddelek ali

imenovala osebo, odgovorno za razvoj dejavnosti, ki bi spodbujala ženske v znanosti in ki bi izvajala politiko enakih zaposlitvenih možnosti.

Pretok informacij, prenos znanja in povezanost

Na posvetu je bil izpostavljen tudi šibek pretok informacij med političnim, raziskovalnim in medijskim področjem ter premajhno sodelovanje med gospodarstvom, izobraževanjem in znanostjo. Ugotovitve na posvetu predstavljene raziskave o enakosti žensk in moških v znanosti in raziskovanju [Mladenić, 2006] so poleg naštetih še slaba povezanost med nevladnimi organizacijami in državnimi organi. Ker je šibka tudi povezanost med znanstvenicami, je bil kot ena od rešitev podan predlog ustanovitve strokovne organizacije in mreže žensk v znanosti.

Vertikalna in horizontalna segregacija, uravnotežena zastopanost spolov ter nagrajevanje

Čeprav več žensk uspešno konča dodiplomsko izobraževanje (63,2 % leta 2004), se njihov delež na podiplomskih stopnjah študija zmanjša (56,4 % magistric in 40,6 % doktoric znanosti leta 2004). Razlike pa se še povečajo, ko gre za akademske nazive (11,1 % rednih profesorice, 21,9 % izrednih profesorice, 34,6 % docentk leta 2001). Tudi v slovenski znanstveni in umetnostni ustanovi so očitne razlike po spolu – med 99 izvoljenimi rednimi in izrednimi članicami in člani SAZU so štiri ženske. Poleg izgubljanja žensk na karierni lestvici pa obstaja tudi horizontalna segregacija – doktorice znanosti prevladujejo v vzgoji in izobraževanju, humanističnih vedah in umetnosti ter zdravstvu in sociali. Najmanj pa jih je v strojništvu, proizvodnji in gradbeništvu. Kot ena od rešitev za zmanjšanje tovrstne segregacije je bil podan predlog, da se dekleta spodbuja k študiju tehničnih ved in poklicnemu delu na teh področjih. Na posvetu je bila izpostavljena tudi neuravnotežena spolna sestava komisij, odborov in drugih delovnih teles v znanosti in raziskovanju. Komisija za uveljavitev vloge žensk v znanosti si prizadeva za uravnoteženo nagrajevanje znanstvenih dosežkov. Kljub temu pa večino nagrad za njih prejmejo znanstveniki.

Razlike v plačah

Komisija za uveljavitev vloge žensk v znanosti zbira podatke o brutoplačah zaposlenih na javnih raziskovalnih zavodih (med letoma 2001 in 2003). Ugotovljeno je bilo, da so letne plače žensk z doktoratom, magisterijem ali univerzitetno diplomom v povprečju nižje od letnih plač moških. Ženske so prejele tudi manj funkcijskega

dodatka (doktorice 2003 51,7 %, magistrice 68,7 %, diplomantke 53,4 % funkcijskega dodatka, ki so ga prejeli moški s posamezno stopnjo izobrazbe).

Zasebne raziskovalke

Na posvetu je bilo izpostavljeno, da tudi znanstvenice in raziskovalke niso homogena skupina. Zasebne raziskovalke se spopadajo še z več težavami (dopust za nego in varstvo otroka, bolniške odsotnosti itd.), ki vplivajo tudi na njihov finančni položaj. Izpostavljeno pa je bilo tudi vpisovanje bibliografije v slovensko nacionalno bibliografsko bazo podatkov Cobiss (nerešeno vprašanje, kdo je pristojen za brezplačno vpisovanje).

Vloga medijev

Ena od tem je bila vloga medijev pri ustvarjanju podobe znanosti. Za populacijo znanosti je bilo predlagano prikazovanje ustvarjalne plati znanstvenega in raziskovalnega dela, njene sposobnosti razvijanja domišljije, pustolovskega duha in edinstveni čar odkrivanja svetovnih skrivnosti. Ugotovljeno je bilo, da je znanost v medijih zapostavljena; posebne pozornosti niso deležne niti ženske v znanosti. Eden od načinov odpravljanja stereotipov o ženskah v znanosti bi bilo pogostejše predstavljanje uspešnih domačih in tujih znanstvenic.

Literatura

Blagojević, M.; Bundule, M.; Burkhardt, A.; Calloni, M.; Ergma, E.; Glover, J.; Groo, D.; Havelková, H.; Mladenić, D., Oleksy, E. H.; Sretenova, N.; Tripsa, M. F.; Velichová, D.; Zvinliene, A., Waste of talents: turning private struggles into a public issue, Women and science in the Enwise countries, (Science and society). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2004. 174 str., ilustr.

Mladenić, D., Slovenian national contribution on women and science, Enwise working paper, 2003.

Mladenić, D. (ur.), Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju v Sloveniji. 1. natis. Grosuplje: Partner graf, 2006.

Plače zaposlenih v javnih raziskovalnih zavodih v letih 2001, 2002 in 2003

Polona Novak, Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

Evropska komisija je novembra 1999 ustanovila Helsinško skupino o ženskah in znanosti ("Women and Science"), katere cilj je doseči uravnoteženo sodelovanje obeh spolov v znanstvenem delu v Evropi zaradi optimizacije učinkovitosti raziskovalnega sistema in izboljšanja povezave med znanostjo in družbo. Na pobudo Helsinške skupine je Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport maja 2001 ustanovilo Komisijo za uveljavitev vloge žensk v znanosti. Ena od pomembnejših nalog skupine in komisije je postavitve statistične baze o ženskah v znanosti.

Na pobudo slednje je Urad za znanost pri Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport zbral podatke o brutoplačah zaposlenih v javnih raziskovalnih zavodih po spolu, izobrazbi in raziskovalnem nazivu za leta 2001, 2002 in 2003. Opazovali smo podatke o brutoplačah z vsemi dodatki ter funkcijske dodatke in stimulacijo, ker nas je zanimalo gibanje dodatkov in koliko ti vplivajo na razlike v plačah. Zbrani so bili podatki o brutoplačah redno zaposlenih za polni delovni čas, ki so bili v delovnem razmerju vse leto. S tem kriterijem smo izločili razlike v plačah, ki so posledica različnega oziroma krajšega ali manjšega obsega letno opravljenih delovnih ur. Podatki o plačah s komentarjem in razlago ter grafičnim prikazom so predstavljeni na spletni strani http://www.mvzt.gov.si/fileadmin/mvzt.gov.si/pageuploads/pdf/znanost/place_JRZ_2001-2003.pdf.

Plača odvisna od izobrazbe, raziskovalnega naziva in dodatkov

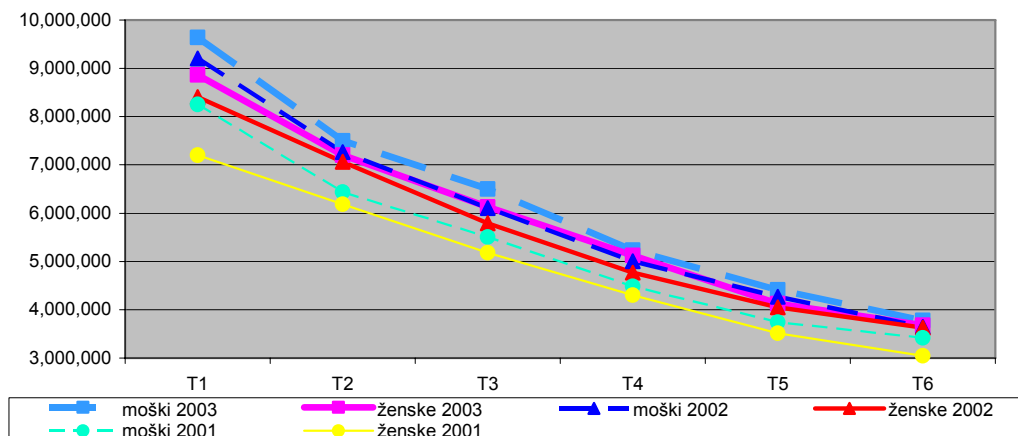
Podatki za opazovana leta kažejo, da je plača odvisna od izobrazbe in raziskovalnega naziva: pri višji izobrazbi in višjem raziskovalnem nazivu je povprečna plača višja. Za najvišje izobrazbene stopnje (doktorat, magisterij in diploma univerzitetnega izobraževanja) velja, da je povprečna brutoplača moških višja od plače žensk.

Še bolj značilna razlika je pri povprečnih funkcijskih dodatkih. V opazovanem obdobju od leta 2001 do 2003 so bili povprečni funkcijski dodatki, ki so jih prejele ženske, precej nižji od dodatkov moških. Ženske so prejele največ 68,7 % dodatka moških (leta 2003 pri magisteriju). Ženske z doktoratom so leta 2001 v povprečju prejele le 46,2 % funkcijskega dodatka moških, leta 2002 51,1 % in leta 2003

51,7 %. Velika razlika je bila leta 2001 pri magisteriju, ko so ženske prejele le 26 % dodatka moških. Pri doseženi diplomi univerzitetnega izobraževanja so leta 2001 ženske prejele 33,5 % dodatka moških, leta 2002 29 % in leta 2003 53,4 %. Absolutni zneski za funkcijske dodatke niso zelo veliki, zato tudi ne razlike. Leta 2001 so doktorice v povprečju za funkcijski dodatek prejele 92.801 SIT (€ 387) manj kot moški oziroma slednji so dobili 2,16-kratni znesek dodatka žensk. Navedeni znesek pomeni le 1,5 % povprečne moške plače v opazovani skupini. Isto leto so magistrice v povprečju prejele 71.071 SIT (€ 297) manj kot moški oziroma so slednji dobili 3,8-kratni znesek dodatka žensk. Istega leta v naslednji izobrazbeni skupini (diploma univerzitetnega izobraževanja) so moški prejeli trikratni znesek dodatka žensk.

Razlike pri plačah po spolu

Slika 1: Povprečna brutoplača z dodatki po spolu in raziskovalnem nazivu
(Vir: MŠZŠ, Urad za znanost)

Pri opazovanju stimulacije pri najvišji izobrazbeni skupini velja: višja, kot je izobrazba, višja je stimulacija in moški so prejeli relativno višjo stimulacijo kot ženske. Razlike v prejeti stimulaciji so velike. Doktorice so leta 2001 v povprečju prejele le 72,3 % stimulacije moškega, leta 2002 76,7 % in leta 2003 78 %. Magistrice so leta 2001 prejele 66,8 % stimulacije moških, leta 2002 84,1 % in leta 2003 86,3 %. Absolutni zneski za stimulacijo so višji od funkcijskih dodatkov, zato v nekaterih primerih, čeprav je razlika v odstotkih manjša, pomeni večjo absolutno razliko. Leta 2001 so na primer doktorice za stimulacijo v povprečju prejele 102.591 SIT (€ 428) manj kot moški (to je 72,3 % stimulacije moških) in leta 2002 93.886 SIT (€ 392) manj kot moški (to je 76,7 % stimulacije moških).

Navadno se zaposlenim iz najvišjih izobrazbenih skupin pri plačah upoštevajo raziskovalni nazivi, kjer so razlike in odvisnost še bolj značilno izraženi. Za opazovana leta za vse nazive velja, da so moški prejeli višjo plačo kot ženske. Največja razlika je bila leta 2001 v skupini z najvišjimi raziskovalnimi nazivi,² ko so ženske prejele le 87,3 % brutoplače moškega oziroma so v povprečju prejele 1.050.810 SIT (€ 4,385) manj kot moški z istim raziskovalnim nazivom. Razlike v plačah v skupini z najvišjimi nazivi so za leti 2002 in 2003 nekoliko manjše. Leta 2002 so ženske prejele 91,3 % plače moškega (povprečno 800.667 SIT (€ 3,341) manj) in leta 2003 91,9 % (776.622 SIT (€ 3,241) manj).

T1	T2	T3	T4	T5	T6
<ul style="list-style-type: none"> • znanstveni svetnik • strokovno-raziskovalni svetnik • razvojni svetnik • redni profesor - znanstveni svetnik • raziskovalno-razvojni svetnik • samostojni strokovni sodelavec - specialist v humanistiki 	<ul style="list-style-type: none"> • višji znanstveni sodelavec, • višji strokovno-raziskovalni sodelavec • višji razvojni sodelavec • izredni profesor - višji znanstveni sodelavec • višji raziskovalno-razvojni sodelavec • samostojni strokovni sodelavec v humanistiki 	<ul style="list-style-type: none"> • znanstveni sodelavec • strokovno-raziskovalni sodelavec • razvojni sodelavec • docent - znanstveni sodelavec • raziskovalno-razvojni sodelavec • strokovni sodelavec v humanistiki 	<ul style="list-style-type: none"> • asistent z doktoratom • višji strokovno raziskovalni asistent • samostojni razvijalec • višji raziskovalno - razvojni asistent 	<ul style="list-style-type: none"> • asistent z magisterijem • višji asistent • višji razvijalec • asistent - specialist 	<ul style="list-style-type: none"> • asistent (raziskovalec, dipl. VII. stopnje) • asistent • razvijalec

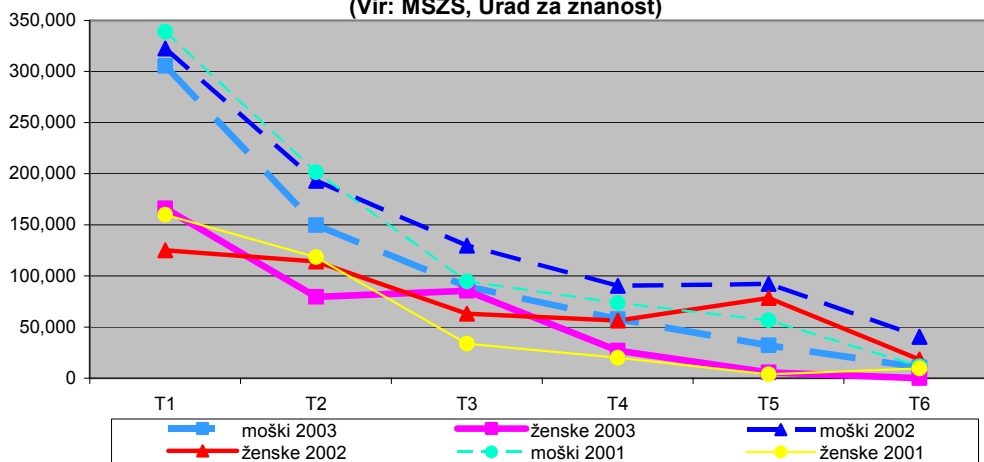
Tabela 1: Raziskovalni nazivi glede na prihodke. Oznake T1 do T6 so vpeljane zaradi poenostavitve predstavitve na slikah.

Za višji naziv so zaposleni prejeli višji povprečni funkcijski dodatek – ženski so bili za vsa opazovana leta in vse nazive manjši kot moški. V skupini z najvišjimi nazivi so ženske leta 2001 prejele le 47,2 % funkcijskega dodatka moškega oziroma so slednji dobili dvakrat toliko kot ženske. Leta 2002 so ženske prejele 38,8 % dodatka moškega oziroma so ti dobili 2,6-kratnik dodatka žensk. Po absolutnih

² To so nazivi iz tabele 1: znanstveni svetnik, strokovno-raziskovalni svetnik, razvojni svetnik, redni profesor – znanstveni svetnik, raziskovalno-razvojni svetnik, samostojni strokovni sodelavec – specialist v humanistiki.

zneskih je bila to leto največja razlika – ženske so v povprečju prejele 197.335 SIT manj kot moški. Leta 2003 so ženske prejele 54,3 % dodatka moškega. V naslednji skupini³ ni bilo bistveno boljše: leta 2001 so ženske prejele 58,7 % dodatka moškega, leta 2002 59,2 % in leta 2003 53,2 %.

Slika 2: Povprečni funkcijski dodatek po spolu in raziskovalnem nazivu
(Vir: MŠZŠ, Urad za znanost)

V skupini z najvišjimi nazivi, kjer so razlike v absolutnih povprečnih prejemkih za funkcijski dodatek največje, so razlike v plačah po spolu pojasnjene z razlikami v funkcijskih dodatkih – od 17 do 25 %. V tej skupini predstavljajo razlike v funkcijskih dodatkih le od 1,5 do 2,2 % moške brutoplače. V drugih skupinah je z razlikami v funkcijskih dodatkih pojasnjene do 40 % razlike v bruto plačah po spolu.

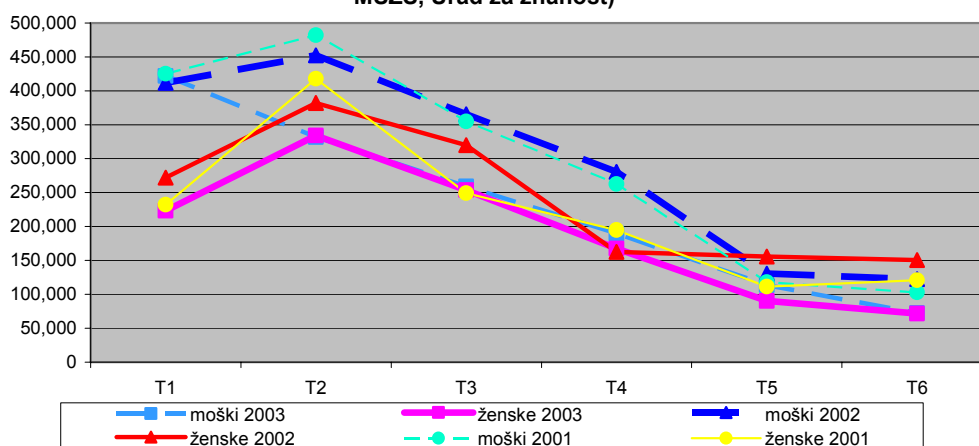
Za gibanje stimulacije je značilno, da so najvišjo prejeli v drugi skupini nazivov.⁴ Za nižje nazive pa je odvisnost enaka kot pri funkcijskem dodatku – višji, kot je naziv, višja je stimulacija. Povprečna stimulacija, ki so jo prejele ženske, je nižja od stimulacije moških v istem letu. Ženske so le izjemoma dosegle ali minimalno presegle stimulacijo moških. V skupini z najvišjimi nazivi so ženske leta 2001 prejele le 54,6 % povprečne stimulacije moškega, leta 2002 66 % in leta 2003 52,8 %. V naslednji skupini (nazivi višji znanstveni sodelavec ...), v kateri so stimulacije po absolutnem znesku najvišje, so razlike precej manjše. V tej skupini so

³ To so nazivi: višji znanstveni sodelavec, višji strokovno-raziskovalni sodelavec, višji razvojni sodelavec, izredni profesor – višji znanstveni sodelavec, višji raziskovalno-razvojni sodelavec, samostojni strokovni sodelavec v humanistiki.

⁴ To so nazivi: višji znanstveni sodelavec, višji strokovno-raziskovalni sodelavec, višji razvojni sodelavec, izredni profesor – višji znanstveni sodelavec, višji raziskovalno-razvojni sodelavec, samostojni strokovni sodelavec v humanistiki.

leta 2001 ženske prejele 86,7 % stimulacije moškega, leta 2002 84,5 %, leta 2003 pa so za 0,7 % presegle povprečno stimulacijo moških. Pri stimulacijah je največja absolutna razlika tudi v skupini z najvišjimi nazivi, ko so leta 2001 ženske v povprečju prejele 193.017 SIT manj kot moški (oziroma 54,6 % stimulacije moških) in leta 2003, ko so prejele 198.934 SIT manj kot moški (oziroma 52,8 % stimulacije moških).

Slika 3: Povprečna stimulacija po spolu in raziskovalnem nazivu (Vir: MŠZŠ, Urad za znanost)

Pri pojasnjevanju razlike v plačah po spolu z razlikami v prejetih stimulacijah je pri slednjih podobno kot pri funkcijskem dodatku: v skupini z najvišjimi nazivi je od 18 do 26 % razlike v povprečni brutoplači po spolu pojasnjene z razliko v prejeti stimulaciji po spolu. V drugih skupinah višja stimulacija pri moških pojasnjuje različen delež višje plače moških in je pojasnjene največ 50 % razlike. Skupna razlika višjih funkcijskih dodatkov in stimulacij moških le izjemoma pojasnjuje nad 60 % višje plače moških. Praviloma je pojasnjene do 50 % razlike.

Zaključki

Zbrani podatki kažejo na značilno spolno diskriminacijo zaposlenih v javnem raziskovalnem sektorju tako z vidika prejetih brutoplač kot pri prejetih funkcijskih dodatkih in stimulaciji. Moški večinoma prejemajo višje povprečne funkcijske dodatke kot ženska, kar pomeni, da so pogosteje imenovani na funkcijska mesta in da so imenovani na mesta, ki so finančno višje ovrednotena. Taka funkcija je mesto direktorja v javnem raziskovalnem zavodu in v opazovanem obdobju so ženske zasedale le tretjino direktorskih mest. Podoben položaj je pri vodenju organizacijskih

enot – raziskovalnih skupin v javnih raziskovalnih zavodih, kjer le 30 % skupin vodijo ženske. Deleži žensk na navedenih funkcijskih mestih so enaki deležu žensk v prikazanih podatkih za skupino z najvišjimi raziskovalnimi nazivi. Ob predpostavki, da je večina sredstev za funkcijske dodatke izplačanih za mesto direktorja/direktorice in mesto vodje skupine, lahko sklenemo, da ženske za opravljanje del na enakih funkcijskih mestih prejemajo nižje funkcijske dodatke. Povprečno višje brutoplače moških niso izključno posledica prejetih višjih povprečnih funkcijskih dodatkov in stimulacije, ki jih prejmejo moški. Za povprečne brutoplače po raziskovalnem nazivu, katerim odštejemo funkcijske dodatke in stimulacijo, je značilno, tako kot za brutoplače z dodatki po nazivu, da so v opazovanem obdobju v vseh skupinah moške višje od ženskih v isti skupini. V povprečju so ženske brutoplače brez dodatkov od 0,7 do 11,7 odstotnih točk manjše kot moške.

Pravna ureditev v Sloveniji vsebuje načela, ki ne dopuščajo nobene oblike diskriminacije. V Ustavi RS je s prepovedjo spolne diskriminacije priznana enakost žensk in moških kot osnovno načelo demokracije in spoštovanja človekovih pravic in kot taka pogoj za socialno pravično in pravno državo. S področja spolne diskriminacije je v slovenskem pravnem redu sprejet *Zakon o enakih možnostih žensk in moških* (Uradni list RS, št. 59/2002, začetek veljavnosti 20. 7. 2002), ki je krovni zakon. Pozneje je pravno podlago nadgradil *Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja* (Uradni list RS, št. 50/2004, začetek veljavnosti 7. 5. 2004). Sprejeti oziroma v pripravi so podrejeni pravni predpisi. Ti so temelj za odpravo spolne diskriminacije, izvajanje in uresničevanje teh predpisov bo vidno v prihodnje in s tem tudi njihova učinkovitost.

Krovni zakon je bil sprejet med zbiranjem podatkov o brutoplačah po spolu, izobrazbi in raziskovalnem nazivu. Drugi zakon pa je bil sprejet pozneje, zato so zbrani podatki za leta 2001, 2002 in 2003 temelj oziroma izhodiščno stanje. Na podlagi proučevanja in analiziranja podatkov za poznejša leta bomo ugotavljali vplive pravnih predpisov in posledično morebitno znižanje ali celo odpravljanje diskriminacije. Zato je treba nadaljevati zbiranje podatkov po spolu, izobrazbi in raziskovalnem nazivu v znanosti. Zbiranje in analiziranje podatkov je le ena od nalog k odpravljanju spolne diskriminacije, ki si jo je zastavila Komisija za uveljavitev vloge žensk v znanosti pri uresničevanju zastavljenih ciljev.

Ženske in znanost – same razlike

Eva Bahovec, Filozofska Fakulteta, Univerza v Ljubljani

K razmišljanju o ženskah in znanosti lahko pristopimo znanstveno, z natančnim proučevanjem in statističnim pregledovanjem, kje so ženske v znanosti – in predvsem, kje jih ni. Kje so skrite in odsotne, iz česa vse so izključene. To je zelo pomemben trenutek feministične analize: natančno je treba ugotoviti, koliko je žensk na različnih področjih, ravneh, okoljih, koliko so zapostavljene, zakaj so v oblastna razmerja ujete bolj kot moški – vedno in povsod. Tako v znanosti kot politiki (Bahovec, 2005), tako v vednosti kot oblasti, ki je z vednostjo nezvedljivo povezana. Toda problem ženske in znanost je še veliko širši. Problem ni samo v odsotnosti žensk v znanosti, ampak v paradoksnem razmerju med to notorično odsotnostjo in hkrati neko prekomerno, preveč očitno, preveč (negativno) določeno prisotnostjo. Prisotne so kot ženske, ki jih spol določa bolj kot moškega, kot človeka nasploh, in ki so predvsem nekaj bolj specifičnega, v mediju manj univerzalnega. Ponazoritve te prekomerne prisotnosti – tega presežka ženskega v znanstvenem diskurzu najdemo vsepovsod.

Donna Haraway je že v svojem knjižnem prvencu *Primate Visions*, različici svoje biološke disertacije, raziskovala eksperimentalno prakso enega najvplivnejših raziskovalcev ženske duše iz druge polovice prejšnjega stoletja, Harryja Harlowa, in znanstveno fantazijo njegove laboratorijske matere, s katero so majhnim šimpanzom nadomestili biološko mater. V njegovih znanstvenih analizah sta bila sadizem, ki ni zvedljiv na surovo ravnanje z opicami v laboratoriju, in mizoginija, ki zelo presega običajni govor o ženski, prepletena do skrajnosti. Toda na dan prideta šele tedaj, ko začnemo prebirati izhodiščna eksperimentalna poročila, ko pregledujemo načine zbivanja šal, ko se poglobimo v načine oblikovanja diskurzivnih praks, na katerih temelji celotni eksperimentalni postopek, in sta globoko vtkana v rezultate »čiste« znanosti. Ko se je umetna mati, ki je bila sestavljena iz žičnega ogrodja in različnih preoblek, s prijazno smehljajočim se obrazom ali spako brez glave (ali repa), spremenila v različico z ledeno mrzlo vodo, s katero je polila k njej stiskajočega se opičjega mladiča, je Harlow zapisal: »Kaj je lahko še hujše od ledeno mrzle žene? Ledeno mrzla mati.« Ko je razmišljal o različicah laboratorijske matere, o znanstvenih spremenljivkah, za katerimi je mogoče izpostaviti stalnico, je začel

razmišljati tudi o najboljši materi, znanilki prihajajočega najboljšega mogočega sveta. Opisal jo je tako: »Ko smo snovali nadomestno mater, nismo bili odvisni od muhavosti evolucijskih procesov. Izdelali smo učinkovito telo popolnih razmerij, ki je bilo okleščeno nepotrebnih vzboklin in priveskov. Odvečnosti v sistemu nadomestne matere smo se izognili tako, da smo zmanjšali število dojk z dveh na eno samo.« (Haraway, 1996, str. 138).

Morala zgodbe je naslednja: metoda znanosti ni in ne more biti nevtralna in objektivna, pogled znanstvenika je vedno že zainteresirani pogled. To je pogled od zgoraj, pogled gospodarja duš in teles, ne pa pogled s strani, iz neke druge perspektive, ki hkrati omogoča konstitucijo nekega drugega objekta znanosti, neke druge resnice, ne da bi vodil v relativizem slavne Feyerabendove kritike znanosti z geslom anything goes. Zgolj rahel zamik, le neznatna sprememba perspektive in namesto lika zagledamo ozadje, neki popolnoma drug univerzum. To je prav takšna sprememba, o kateri piše Thomas Kuhn v Strukturi znanstvenih revolucij, ko namesto dveh obrazov v profilu nenadoma vidimo, v obrisih vmesnega prostora med njima, svetlo čašo opojnosti iz naše literarne zgodovine. Feminizem je takšna opojna, naravnana znanost. Pa tudi vesela znanost.

Slednje pomeni, da se ne zgražamo kar naprej nad grozotami, ki so (bile) storjene ženskam, in se ne jezimo nad nietzschejansko genealoško razsežnostjo das ewig weibliche. Zdi se, da je še najbolj vprašljiva neka druga večnost – večni položaj ženske kot žrtve, v perspektivi, iz katere se feminizem ne more izkopati (Brown, 1995). Večnemu vračanju ideje o večno ženskem moramo zato nasproti postaviti idejo o das ewig mysoginische: kolikor daleč nazaj nam seže oko, prav toliko daleč nazaj lahko v zgodovini znanosti zasledimo ženske kot negativiteto in vir zla – če sodimo po dostopnih pisnih dokumentih, velja to vsaj do Christine de Pizan in njene Knjige o mestu dam, v poznem srednjem veku, verjetno pa še veliko dlje nazaj – sovпада s samim nastankom kulture, o čemer je sredi preteklega stoletja pisala Simone de Beauvoir v večno aktualnem Drugem spolu (Beauvoir, 1999 in 2000). To pa nas ne more odvrniti od feminističnega smeha in veselja – smeha, ko se spopadamo z neumnostmi in norostmi zgodovine, in veselja, s katerim je mogoče sprevračati mračni in uničujoči del zgodovine. Namesto pesimistični ideji o Minervini sovi, ki razpre krila, ko pade mrak, feminizem raje sledi navdihu Nietzschejevega princa Vogelfreija, princa prostokrila (Nietzsche, 2005), ki lahko naznanja jutranjo zarjo neke nove, feministične izdaje starogrške sredine, mesothes. Feminizem

prostih kril v nasprotju s filozofijo ne prihaja prepozno in v nasprotju s futuristično znanostjo (in kiberfeministično znanstveno fantastiko) ne napoveduje boljše prihodnosti. Umeščen je natančno tu in zdaj v naši feministični, torej spolno zaznamovani različici ontologije sedanosti, ontologije nas samih. Feminizem je prava mera, ki jasno pokaže, kaj je v človeški družbi nastalo iz ženske. Je točno opoldan.

Zato je mogoče klasično feministično vprašanje Ali je prihodnost ženska? zamenjati še z bolj klasičnim Ali je resnica ženska?. Resnica je namreč veliko bolj na strani izključenega, odmišljenega, netematiziranega kot na strani pozitivne vednosti. Je na strani tistega, česar naša znanost ne more in ne zna misliti. Čeprav skoraj prav vse, česar ne zna misliti, vedno znova ovije v vnaprejšnjo sodbo in prikrije z obsodbo, čeprav ženskost prikaže kot najhujše zlo, kot demonsko in monstrozno in čeprav to v naslednjem koraku razglasi kot tâko po njeni prvinski naravi in najglobljem bistvu.

Zato je ženska v znanosti in njeni zgodovini postavljena pred nemogočo izbiro. Natančneje: kar jo definira kot žensko, je ravno sama nemogoča izbira – izbira kot nemogoča: bodisi zrcalo moškega, nemočan odsev, čista replika, zgolj in samo odmev in odtis moškega/človeškega modela, ki moškemu vrača njegovo sliko v dvakratni povečavi (kot je v Lastni sobi poetično zapisala Virginia Woolf), bodisi ponesrečen, spačen, pohabljen moški: ne človek nasploh, in tudi ne le drugi tega človeka, ampak neuspeli človek, čista spaka (Tuana, 1995). Prav v srcu negativnosti, ki jo ukinja – negativnosti ženskosti, ki jo ukinja feminizem – pa lahko postane mogoča znanstvena revolucija, po kateri znanstveniki ne le ugledajo isti objekt iz druge perspektive, ozadje izza figure, ampak, kot je zapisal Thomas Kuhn, dobesedno zaživijo v drugem svetu.

Literatura

Bahovec, E. D. (ur.), *Women and Governance*, Faculty of Arts and Society for Cultural Studies, Ljubljana, 2005.

Beauvoir, S. de, *Drugi spol*, 1. in 2. knj., Delta, Ljubljana, 1999 in 2000.

Brown, W., *States of Injury. Power and Freedom in Late Modernity*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1995.

Harding, S., *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press, Ithaca in London, 1986.

- Haraway, D., Metafore v hardwaru: Harry Harlow in tehnologija ljubezni, *Delta*, 1996, 2, št. 1–2.
- Haraway, D., Umeščene vednosti: vprašanje znanosti v feminizmu in privilegij parcialne perspektive, v *Opice, kiborgi in ženske*, Študentska založba, Ljubljana, 1999.
- Kuhn, T., *Struktura znanstvenih revolucij*, Krtina, Ljubljana, 1998.
- Nietzsche, F., *Vesela znanost*, Slovenska matica, Ljubljana, 2005.
- Tuana, N., *Less Noble Sex. Scientific, Religious and Philosophical Conceptions of Woman's Nature*, Indiana University Press, Bloomington in Indianapolis, 1993.